

NOVA VELEBITOVA MISIJA

Odluka Vrhovnog štaba NOVJ o ponovnom upućivanju Velebita u Zagreb

Situacija u kojoj je Tito razmatrao Đilasovo i Velebitovo referisanje, nakon njihovog povratka iz Zagreba, bila je drugačija, znatno povoljnija od one pre desetak dana kada su bili upućeni u Zagreb na „glavne pregovore”. Bitka za ranjenike bila je konačno dobijena: Operativna grupa je sa ranjenicima izašla iz uzane doline gornje Neretve u kojoj je bila stešnjena između nemačkih trupa koje su je, nastupajući sa zapada i severa u širokom frontu ka Neretvi, pritiskivale sa leđa i velike grupacije četničkih snaga koje su je napadale sa čela. Mada iznurene u teškim i neprekidnim dvomesečnim borbama i, uz to, zahvaćene epidemijom tifusa i sputane mučnom evakuacijom oko 4.000 ranjenika i bolesnika, divizije Operativne grupe su, nakon izvanredno izvedenog forsiranja Neretve kod Jablanice, snažnim jurišima i neodoljivim nastupanjem izvojevale nekoliko veoma značajnih i — što će se pokazati — odlučujućih pobjeda nad glavnim četničkim snagama kojima je neposredno rukovodila njihova Vrhovna komanda. I sam Draža Mihailović, koji se za vreme tih bitaka nalazio u neposrednoj blizini fronta, od 18. marta u Kalinoviku, uveren da će biti očevidac uništenja glavnih partizanskih snaga i njihovog Vrhovnog štaba, jedva je, bekstvom spasao glavu, umakavši ka Crnoj Gori, odakle je nekoliko dana ranije i došao. O svom bekstvu pred partizanima on je 25. marta ovim, kako je smatrao, duhovitim

rečima javio svojoj Vrhovnoj komandi: „Za mene ne brinite. Po potrebi prelazim u treću brzinu.“¹⁴⁴

Pošto su razbile četničke jedinice na Neretvi, najpre kod Jablanice, a potom, 15. marta, kod Čičeva i Glavatičeva, divizije Operativne grupe su nastavile nastupanje ka Hercegovini i Drini. Predstojale su borbe za Kalinovik i Nevesinje. Pristupajući odbrani Kalinovika, major Ostojić je nestrpljivo očekivao dolazak četničkih jedinica kapetana Pavla Đurišića iz severnih oblasti Crne Gore i Sandžaka, a tražio je i pomoć Nemaca, Italijana i ustaša. U telegramu koji je 18. marta uputio pukovniku Baju Stanišiću naredio je da hercegovačke jedinice majora Bačovića „energično gone iz pozadine komuniste *pomoću Nemaca*“ (podvukao M. L.). U telegramu, pak, koji je istog dana uputio neposredno Bačoviću, Ostojić je bio određeniji. Naređujući da njegove i Stanišićeve snage „moraju po svaku cenu . . . sprečiti prodor komunističara bilo ka Kalinoviku, bilo ka Nevesinju do dolaska Đurišića“, Ostojić je naglasio: „Učini sve napore da se zadatak izvrši i preko Jevđevića iskoristite Nemce, Talijane, ustaše, domobrane, jer cilj opravdava sredstvo. Ja ostajem ovde do poslednjeg borca da branim Kalinovik. Za izvršenje ovog izuzetnog zadatka moramo svi biti spremni da izgine-mo.“ Kao da je italijanska avijacija i njegova, Ostojić je naložio „da avijacija tačno utvrdi koliko i gde ima boljševika na desnoj obali Neretve i kuda im teži glavna snaga“.¹⁴³

Jevđević je, razumljivo, preko komandanta italijanskog korpusa generala Arnika (Amicco) „zatražio nemačku pomoć za ugroženu zonu Nevesinje“,¹⁴⁶ jer se nije mogao pouzdati u italijanske i četničke snage koje su branile taj grad. O tome je bila obavještena i Vrhovna komanda u Rimu, koja je 24. marta zatražila od komandanta 2. armije „razjašnjenje“, jer se radilo o prelasku nemačkih trupa na levu obalu Neretve, što italijanska strana, smatrajući se suverenom u svojoj okupacionoj zoni, nije htela dozvoliti. Načelnik Vrhovne komande general Ambrozio (Ambrosio) je u svom telegramu generalu Robotiju preneo saopštenje dobijeno od odeljenja Ministarstva spoljnih poslova za vezu sa komandom 2. armije da je „s obzirom na tešku opasnost za Neve-

¹⁴⁴ Arhiv VII, fond CA, k. 293, reg. br. 4/1—54.

¹⁴⁵ Arhiv VII, fond CA, k. 162, reg. br. 17/2; 24/1; 39/2.

¹⁴⁰ Arhiv VII, fond IA, k. 3 C/3.

sinje, Jevđević zatražio od Nemaca, preko italijanskih vojnih komandi, da hitno pošalju pomoć". „Na taj način", upozoravao je Ambrozio, „nemačke trupe će preći na levu stranu Neretve, gde su ih pozvali četnici, protivno nedavnim sporazumima Robotti-Lüters"¹⁴⁷ (reč je o sporazumu na sastanku u Mostaru održanom 10. marta — prim. M. L.). U svom „razjašnjenju" Roboti je potvrdio „da je tačno da je Jevđević, s obzirom na malo zalaganje formacija Antikomunističke dobrovoljačke milicije (četnika — prim. M. L.) i crnogorskih (četničkih) odreda, a nalazeći se pred napredovanjem partizana prema Nevesinju, urgirao kod Komande 6. armijskog korpusa slanje nemačke pomoći, pored italijanske", ali je naglasio da „to traženje nije bilo dojavljeno nemačkim komandama".¹⁴⁸

I, tako, dok su se četnici užurbano pripremali za odbranu Kalinovika i Nevesinja, vapijući za pomoć Nemaca, Italijana i ustaša i nestrpljivo očekujući pristizanje Đurišićeve grupacije, divizije Operativne grupe su se približavale tim jakim garnizonima. Treća divizija je, posle teških trodnevnih borbi, u kojima je najpre odbila napade četničkih snaga jačine oko 3.650 vojnika i italijanskih jedinica (26. pešadijskog puka i Borbene grupe „Škoti", ojačane četom tenkova), 22. marta zauzela Nevesinje (koje je četiri dana kasnije morala napustiti, da bi ga 29. marta ponovo zauzela). Prodor 3. divizije u Hercegovinu je izazvao veliko uzbuđenje i uznemirenje u italijanskim štabovima. Svesna opasnosti koje su se nadvile nad garnizone u zaleđu obale, Komanda 6. armijskog korpusa je odlučila „da ne uspostavlja ponovo garnizone Nevesinje, Gacko i Stolac i da odustane od garnizona Bileće", da se „ne bi ponovile bolne epizode (misli se na uništenje italijanskih garnizona u Prozoru i u dolinama Rame i Neretve — prim. M. L.)" — kako je komandant korpusa general Piaconi (Alessandro Piazzoni) 26. marta obavestio komandu 2. armije.¹⁴⁹

Velike uspehe postigla je, u međuvremenu, i 2. divizija. Ona je, posle zauzimanja Glavatičeva, usmerila dejstva ka Kalinoviku, u koji je 18. marta stigao i sam Draža Mihailović sa oko 2.300 novomobilisanih četnika iz Crne Gore koje je predvodio major Pavle Đurišić. Ove četničke tru-

¹⁴⁷ Zbornik, tom. IV, knj. 11, dok. br. 285, 210.

¹⁴⁸ Zbornik, tom IV, knj. 11, dok. br. 286.

¹⁴⁹ Isto, dok. br. 292.

pe su dovezene italijanskim kamionima. U teškim trodnevnim borbama sa oko 5.800 četnika 2. proleterska divizija je 23. marta zauzela Kalinovik, odbacivši četnike ka Foči i Dobrom Polju. U sadejstvu sa italijanskim trupama Mihailović je užurbano pristupio organizovanju odbrane na desnoj obali Drine i na liniji Piva—Golija da bi sprečio dalje nadiranje partizanskih snaga ka Sandžaku i Crnoj Gori. U tom cilju je naredio da se privuku i neke četničke jedinice iz Srbije. „Zbog ispoljenog manevra komunista u pravcu Volujaka i radi bržeg i sigurnijeg sprečavanja prodora ka Crnoj Gori i Sandžaku“, javio je Mihailović 24. marta svojoj Vrhovnoj komandi u Lipovu, „napustili smo Kalinovik i prešli u oblast Foče. Odavde ćemo organizovati odbranu Crne Gore i Sandžaka¹. Bekstvom pred partizanima su se spašavali i Draža Mihailović i major Ostojić, koji nije — kako je to patetično izjavio — ostao „da do poslednjeg borca brani Kalinovik“. Kod Kalinovika su borci 1. proleterske brigade zarobili Propagandno odeljenje četničke Vrhovne komande koje se kretalo sa Mihailovićem.¹⁵⁰

Ovim uzastopnim poredama na Neretvi, u kojima su do nogu potučene glavne četničke snage, i prodorima na istok, ka Drini i severnoj Hercegovini, bitka na Neretvi, opravdano nazvana, „bitkom za ranjenike“, bila je dobijena. Operativna grupa divizija NOVJ je uspešno prebrodila kriznu situaciju u kojoj se krajem februara i prvih dana marta nalazila i, nanevši teške poraze četnicima, izbila je na širi prostor jugoistočne Bosne i severne Hercegovine. Time su bili stvoreni veoma povoljni uslovi za njeno dalje ofanzivno nastupanje ka istočnim i jugoistočnim krajevima zemlje, za ostvarenje strategijskih vojnih i političkih ciljeva Vrhovnog štaba.

No, sve opasnosti, kako je Vrhovni štab s pravom ocenjivao, nisu bile otklonjene. Rukovodeći neposredno odlučujućim borbama protiv četnika na pravcu Kalinovika i Nevesinja, Tito je strahovao od daljeg angažovanja nemačkih trupa, kako na pravcu Konjic—Boračko jezero, tako, i naročito, iz Sarajeva duž komunikacije Trnovo—Kalinovnik—

¹⁵⁰ Zbornik, tom IV, knj. 11, dok. br. 89, 97, 100, 109—19, 124, 134, 147, 149, 158, 237, 340, 270, 272, 278, 279, 282, 287, 288, 291, 298, 325, 327, 337—9, 343; knj. 12, dok. br. 27; Arhiv VII, Fond CA, k. 293, reg. br. 4/1; k. 162, reg. br. 24/1 i 40/1; k. 134, reg. br. 27/1; k. 231, reg. br. 23/10; k. 161, reg. br. 57/2.

—Nevesinje. Do toga, međutim, nije došlo. Nemačke trupe, koje su sa zapada i severa izbile u dolinu Neretve, nisu — kako je rečeno — nastavile dejstva, sem što su vodile lokalne borbe za visove koji su obezbeđivali komunikaciju Konjic—Jablanica. Izostanak nemačkog pritiska iz doline Neretve, tačnije — iz rejona Konjica, znatno je olakšao situaciju i omogućio Vrhovnom štabu da sve snage Operativne grupe usredsredi na izvršavanje glavnog zadatka — na razbijanje četnika. Prestanak dejstva nemačkih trupa mogao je u Vrhovnom štabu biti protumačen kao završetak jedne etape ofanzive, posle koje će uslediti predah nužan za pregrupaciju trupa i pripreme za nastavak operacije. Tito je, međutim uzimao u obzir i mogućnost da se pregovorima, koji su poslednjih petnaestak dana vođeni, uspešno postići to da Nemci obustave, ili uspore svoja dejstva, da budu, kako će tih dana (30. marta) napisati Štabu Bosanskog korpusa, „neutralizovani od četnika i Italijana”,¹⁵¹ sa kojima su partizanske snage upravo vodile teške borbe. Bilo je, stoga, kako je Tito zaključio, korisno učiniti sve da se ta „neutralizacija” nastavi, da potraje što duže, kako bi se dobilo u vremenu i olakšalo Operativnoj grupi da dovrši razbijanje četničkih jedinica i da, preko Drine, Pive i Tare, prodre u Sandžak i Crnu Goru, odakle će, nakon neophodnog predaha i oporavka, ojačana prilikom novih boraca, nastaviti svoje strategijsko nastupanje ka južnoj Srbiji, Kosovu i Makedoniji. Za postizanje tako krupnih, dalekosežnih vojnih i političkih ciljeva trebalo je učiniti i manje ustupke: izaći u susret nemačkim zahtevima o privremenoj obustavi partizanskih dejstava na komunikaciji Zagreb—Beograd i u srednjoj i istočnoj Bosni. Takav privremeni „ustupak” činio se opravdanim, tim pre što su i nemačke trupe, stigavši do Neretve, prekinule dejstva, ne ispoljavajući namere za nastavak operacija na levoj obali reke, tamo gde su partizanske snage nadirale, razbijajući četnike. Da su to učinile, odnosno da su mogle Operativnoj grupi „zatvoriti put” — kako je Tito napisao u jednom posleratnom članku — „mi bismo stradali”.¹⁵² I Đilas je, koliko je u Zagrebu i Sarajevu mogao saznati, obavestio Tita da „Nemci ne naračavaju preduzeti ofanzivne akcije prema ovim našim snagama

¹⁵¹ Josip Broz Tito, „Sabrana djela”, tom 14, str. 188.

¹⁵² J. B. Tito, Vojna djela, IV, str. 75.

ma" i da nisu dali Italijanima traženu pomoć. Bilo je to sasvim tačno, jer su Nemci zaista odbili da pruže pomoć Italijanima. General Liters je 22. marta naložio komandantu 718. divizije „da obavesti generala Pjaconija (Alessandro Piazzoni), komandanta italijanskog 6. armijskog korpusa, „da nemačke trupe ne mogu uzeti učešća u operaciji 'Nevestinje' ".¹⁵³

U duhu takvih zaključaka i predviđanja, doneta je odluka da se Velebit ponovo uputi u Zagreb, odakle će se prebaciti na oslobođenu partizansku teritoriju u Slavoniji, da bi Stabu 3. operativne zone Hrvatske preneo usmeno naređenje Vrhovnog štaba da povuče svoje jedinice sa komunikacije Zagreb—Beograd i privremeno obustavi njihova dejstva protiv Nemaca. O nekim pojedinostima koje se tiču izvršenja tog zadatka trebalo je još da se pregovara u Zagrebu. Velebitu je stavljeno u zadatak da sa Nemcima razgovara i o mogućnosti obustave dejstava jedinica Bosanskog korpusa NOVJ u dolini reke Bosne (kod Teslića). Trebalo je, očigledno, „razvući" pregovore, da bi se što više dobilo u vremenu. U Zagrebu je Velebit trebalo da nastavi razgovore i o razmeni zarobljenika, jer, kako su Nemci bili obećali, trebalo je da oslobode još 20 partizanskih zarobljenika, koje su ostali „dužni", a naloženo mu je da pokrene i pitanje razmene zarobljenih vojnika i funkcionera NDH koji su se već duže vremena nalazili u partizanskom zarobljeništvu. Jedna grupa tih zarobljenika (njih dvadeset osmorica, od ukupno 120 koji su se nalazili u zarobljeničkom logoru u selu Boriji, kod Kalinovika) 31. marta je, naime, uputila molbu Vrhovnom štabu da ih pusti na slobodu. „Sa svoje strane obećajemo i dajemo časnu riječ", stajalo je u njihovoj molbi, „da ćemo tu velikodušnost i dobrotu znati cijeniti tim više što smo se uvjerali da se je nama od Vrhovnog štaba do sada posvećivala puna pažnja, briga i opskrba, kao i dobro postupanje". Ostali zarobljenici se nisu solidarisali sa potpisnicima molbe, izjavivši da čekaju „okonačanje pregovora za razmjenu".¹⁵⁴

Pored pomenutih zadataka koje je trebalo da izvrši, Velebitu je naloženo da pokuša nabaviti veću količinu vakcine protiv pegavog tifusa i što veći broj termometara za potrebe Centralne bolnice.

¹⁵³ Arhiv VII, mikrofilm NAV-N-T-315, r. 2271, s. 1142.

¹⁵⁴ Arhiv VII, k. 10 A, reg. br. 8/1a.

Naređenje Vrhovnog štaba istočnobosanskim jedinicama da izbegavaju sukobe sa Nemcima i da se prebace u Sandžak, u so.stav Operativne grupe

Velebitov put je trebalo iskoristiti da bi se uputilo naređenje 6. istočnobosanskoj brigadi da sa delovima Majevičkog i Fruškogorskog odreda odmah krene u sastav Operativne grupe divizija, kako bi, pošto pređe Drinu između Goražda i Međeđe, svojim dejstvom u pravcu Zaboraka i Cajniča, u bok četničkih snaga koje su se povukle preko Drine, sadejstvovala s 1. proleterskom divizijom u forsiranju Drine i prodoru ka Limu. Da bi što brže i nesmetanije izvršila taj zadatak, brigada se nije smela sukobljavati sa Nemcima, niti preduzimati bilo kakve akcije na pruži Sarajevo—Višegrad. Naređenje u tom smislu, koje su potpisali Tito, Ranković i Zujović, bilo je adresovano na Isu Jovanovića, sekretara Pokrajinskog komiteta KPJ za BiH, koji se, kako se pretpostavljalo, nalazio sa Štabom 6. istočnobosanske brigade.¹⁵⁵ Naređenje je uručeno kuriru Gruji Sokniću, koji je trebalo da ide sa Velebitom do Sarajeva, a da potom ode na oslobođenu teritoriju na Romaniji ili Birču (jer se u Vrhovnom štabu računalo da se 6. brigada nalazi tamo) i preda ga Isi Jovanoviću. Soknićev put iz Sarajeva na oslobođenu teritoriju trebalo je, kako se računalo, da omoguće nemačke vojne vlasti, koje će mu staviti na raspolaganje prevozno sredstvo i pratioca. Velebitu je stavljeno u zadatak da to uredi u nemačkom štabu. Soknić je poticao sa tog područja (iz Plandišta, kod Ilidže) i dobro je poznavao teren (na kome je još od ustaničkih dana ratovao), te je kao pogodna ličnost određen za izvršenje tog važnog kurirskog zadatka.

Njemu je stavljeno u zadatak i da brigadu dovede u Sandžak.

Da ne bi bilo ikakve sumnje u autentičnost naređenja, jer je njegova sadržina mogla da deluje zbunjujuće, potpisali su ga Tito, Ranković i Zujović, čije je potpise Isa Jovanović dobro poznavao. A da bi autentičnost naređenja, koje je bilo otkucano na pisačkoj mašini, bila još uverljivija, Ranković je sa svoje strane dopisao neke poruke ličnog karaktera u kojima je spomenuo ličnosti koje su bile poznate

¹⁵⁵ Arhiv VII, k. 9, reg. br. 57/1; Zbornik, tom II, knj. 8, dok. br. 215.

Jovanoviću, njegovom dugogodišnjem drugu i bliskom prijatelju. U toj dopuni pisma Ranković je podsećao na svoju suprugu Anđu (koja je bila Jovanovićeva sestra) i njenu hrabru pogibiju u borbi sa četnicima juna 1942. kod Gacka, a spominjao je i svoga sina Mićka, o kome već 4—5 meseci nema vesti, i nekog Đorđa koji je, izgleda, stradao. Obaveštavao je još da se u Vrhovnom štabu već 20 dana nalazi Kulturni (Avdo Humo), član Pokrajinskog komiteta KPJ za BiH. A dve poslednje rečenice (od kojih je jedna glasila: „Kurira i ovo pismo primite bez rezerve“) Ranković je napisao svojim, Jovanoviću dobro poznatim, rukopisom.

Naređenje upućeno 29. marta Isi Jovanoviću glasilo je:

„Dragi Iso,

Malo će te začuditi način na koji ti dostavljamo ovo pismo. Ali, neka te to ne dovodi u sumnju. Kad se jednom sastanemo, objasnićemo vam sve. Evo, o čemu se radi.

Sa VI brigadom, pojačanom sa delovima Majevičkog odreda ili Fruškogorskog, hitno se prebacite između Goražda i Međeđe na sandžačku stranu i čistite teren od četnika u pravcu Zaborka i Cajniča. Tamo ćete uhvatiti vezu sa levim krilom naše I divizije i dobiti dalje direktive.

Na svome putu. tj, prilikom prebacivanja, ne sukobljavajte se sa Nemcima, ne preduzimajte ma kakve akcije na pruzi, jer je to u interesu sadašnjih naših operacija. Još pre vašeg prelaza pošaljite kurire u pravcu Ustikoline, gde će uhvatiti vezu sa našim jedinicama.

Najvažniji naš zadatak sada jeste uništiti četnike Draže Mihailovića i razbiti njegov upravni aparat koji predstavlja najveću opasnost za daljni tok narodno-oslobodilačke borbe.

Sve ostalo saznaćete kad se sastanemo.

U istočnoj Bosni ostavite manje odrede čiji će zadatak za sada biti borba protiv četnika i mobilizacija novog ljudstva. Pojačavanje VI brigade sa delovima Majevičkog odreda ne sme ići na račun brzine pokreta u gore predviđenom pravcu.

29. III — 1943. g.

S drugarskim pozdravom
Stari, Marko, Crni"

Sa sadržajem svoje misije u Slavoniji i Soknićeve u istočnoj Bosni Velebit je trebalo da upozna nemačke štabove u Sa rajevu i Zagrebu, kako bi ih i dalje uveravao u spremnost Vrhovnog štaba da udovolji njihovim zahtevima o obustavi dejstava partizanskih jedinica u Slavoniji i u istočnoj i srednjoj Bosni. Odlazak 6. istočnobosanske brigade iz istočne Bosne u Sandžak, gde će se „priključiti glavnim snagama“, trebalo je prikazati kao „povlačenje“ iz nemačke u italijansku okupacionu zonu, na „četničko područje“, kamo se „povlače“ i glavne partizanske snage. To bi područje, po mišljenju Vrhovnog štaba, moglo da bude u italijanskoj okupacionoj zoni: na zapadu bi se prostiralo do Neretve, a na severu do linije Konjic—Kalinovik—Foča, dok bi se prema jugoistoku granica mogla naknadno utvrditi.

Velebitu su data uputstva da predoči Nemcima da su četnici u sprezi s Italijanima i Britancima i da se u štabu Draže Mihailovića nalaze italijanski i engleski oficiri, što se vidi iz zaplenjenih četničkih dokumenata.

Da bi dejstva Operativne grupe divizija protiv četnika i dalje bila uspešna i njeno nadiranje ka Sandžaku i severnoj Crnoj Gori zadržalo dotadašnji tempo, Tito je ocenio da bi tu grupu, koja je zbog pretrpljenih gubitaka, epidemije tifusa i iznurenosti pokazivala znake iscrpljenosti, trebalo ojačati ne samo novim borcima sa teritorije koju je oslobađala (na čije se pristupanje u partizanske redove, opravdano, računalo), već i sa jedinicama iz istočne i srednje Bosne. Naređenje za dolazak istočnobosanskih jedinica (6. brigade i delova Majevičkog i Fruškogorskog odreda) upućeno je 29. marta po Velebitu, odnosno kuriru Sokniću. Sledećeg dana Tito je uputio naređenje i Štabu 1. bosanskog korpusa (komandantu Kosti Nađu) da pošalje jednu svoju diviziju koja „na putu neće praviti nikakvih akcija“.¹⁵⁶ Toj diviziji, koja će učestvovati u „razbijanju četničkih bandi u istočnoj Bosni“, Vrhovni štab će uputiti u susret svoje vodiče — stajalo je u naređenju. Da bi objasnio zašto divizija ne sme „praviti nikakve akcije“ protiv nemačkih i ustaško-domobranskih trupa, kao, uostalom, što to neće činiti ni ostale snage Bosanskog korpusa u srednjoj Bosni i Bosanskoj krajini, Tito je naveo sledeće:

„Iskoristivši kontakt za razmenu zarobljenika sa Nijemcima, mi smo uspjeli neutralizirati Nijemce od čet-

¹⁵⁶ Arhiv VII, k. 7, reg. br. 14—2.

nika i Talijana. O tome morate voditi i vi računa i svu vašu borbu upotrebiti protiv četnika u centralnoj Bosni i Krajini, a odbrambenu borbu voditi protiv ustaša ako vas napadnu ili pomažu četnike. To je privremeno — do dalje naredbe."

U želji da naglasi veliki, presudni značaj borbe protiv četnika, Tito je istakao sledeće:

„U vezi sa time što je Draža Mihailović mobilisao sve četničke snage Crne Gore, Hercegovine, Sandžaka, istočne Bosne itd. i još u decembru mjesecu načinio sporazum s Talijanima, Nijemcima i ustašama za zajedničku veliku ofanzivu protiv nas, koja je počela u januaru mjesecu ove godine — to smo mi riješili uperiti sve naše snage na razbijanje i uništenje te izdajničke bande koja predstavlja najveću opasnost ne samo za narodnooslobodilačku borbu no i u buduće."

I, dalje, Tito daje obaveštenja o dotadašnjim borbama Operativne grupe divizija protiv četnika:

„U borbi na sektoru Mostar—Konjic te su nam bande zadavale najviše muke. One su brojale oko 12.000 i zaposjele su sve visove sa lijeve strane Neretve, tako da smo bili sa sviju strana opkoljeni u dolini rijeke, i samo blagodareći neviđenom, u historiji rata, herojstvu naših boraca mi smo strahovito razbili Nijemce kod Vakufa, Talijane, Nijemce, ustaše i četnike kod Konjica i spasili 4.000 naših ranjenika. Ova borba je trajala šest nedelja i naši su gubici vrlo veliki."

Naređenje o upućivanju jedne divizije (radilo se o 5. krajiškoj diviziji) u istočnu Bosnu, odakle će nastaviti pokret za Sandžak, Štab 1. bosanskog korpusa neće moći izvršiti, jer je bio prinuđen da dve brigade te divizije (2. i 4. krajišku) zadrži najpre u Bosanskoj krajini, gde su bile angažovane u borbama, a potom u srednjoj Bosni, gde su se tek u toku maja priključile 1. krajiškoj brigadi.

Tito je ocenio da bi u istočnu Bosnu, bliže Operativnoj grupi, trebalo prebaciti i izvesne snage iz Slavonije i u tom cilju je naložio Velebitu da Štabu 3. operativne zone Hrvatske prenese njegovo naređenje da uputi preko Save u istočnu Bosnu 4. slavonsku diviziju.

Istovremeno sa naređenjima o obustavi dejstava protiv nemačkih trupa u Slavoniji i istočnoj Bosni i o prebacivanju navedenih jedinica u sastav Operativne grupe, odnosno u istočnu Bosnu, Vrhovni štab je izdao naređenje i Stabu 1. proleterske divizije (koja je, kao najsevernija kolona, nastupala neposredno uz demarkacionu nemačko-italijansku liniju) da izbegava dodir sa nemačkim trupama, koje se mogu očekivati u rejonu Goražda. Pred tom divizijom, koja je izbila na Drinu nizvodno od Foče, stajao je težak zadatak: trebalo je forsirati Drinu, na čijoj su se desnoj obali u utvrđenjima nalazile četničke i italijanske snage, i produžiti nastupanje u Sandžak, ka dolini Lima. Da bi se taj veoma važan zadatak uspešno izvršio (prvi pokušaj forsiranja nije uspeo), trebalo je izbegavati sukobe sa nemačkim trupama koje se, kako se verovalo, nalaze u Goraždu, u blizini Ustikoline, gde se pripremao novi pokušaj forsiranja reke. Komandant divizije Koča Popović je, stoga, 30. marta u 22,15 časova uputio Stabu 1. proleterske brigade naređenje da ništa ne dolazi u sukob sa nemačkim trupama.¹⁵⁷ U naređenju je o tome stajalo sledeće:

„Treba maksimalno da urgirate sa izgradnjom sredstava za prebacivanje (splavova i čamaca — prim. M. L.). Pri tome, obzirom da ćete pokušaj morati vršiti niže no do sada, treba dobro paziti da tim ili drugim povodom NIKAKO NE DOĐE DO SUKOB SA DELOVIMA NEMAČKE VOJSKE (velika slova u originalu — prim. M. L.), koja se prema vašim izveštajima nalazi u Goraždu. Treba izbegavati svaki, ma i najmanji okršaj, ma i sa njihovim patrolama. Es muy importante que este lado nuestro permanesca sin actividad ninguna.”

Koča Popović, očigledno, nije želeo da o pregovorima sa Nemcima o privremenoj obustavi neprijateljstava sazna neko drugi osim komandanta brigade Danila Lekića koji je, kao i on, bio španski borac. Zato mu je objašnjenje „da je važno da se naša strana (odnosi se na 1. proletersku diviziju koja se u borbenom rasporedu Operativne grupe nalazila na levom, severnom krilu, „strani”, tik uz demarkacionu li-

¹⁵⁷ Arhiv VII, k. 710, reg. br. 16/1—5.

niju — prim. M. L.) uzdrži od bilo kakve aktivnosti" protiv nemačkih jedinica napisao na španskom jeziku.

Na tome da se Nemci ne smeju napadati Tito je insistirao i narednih nekoliko dana. On je bio obavešten da se duž komunikacije Sarajevo—Višegrad koncentrišu jake nemačke snage. Obaveštajna služba je njihov broj procenila petostruko većim — na 80.000 vojnika. Bile su to, u stvari, jedinice 717. divizije koje su, posle završene operacije „Vajs", krajem marta i prvih dana aprila bile prebačene na prostor duž železničke pruge Sarajevo—Višegrad, da bi sprečile prelazak jedinica Operativne grupe u nemačku okupacionu zonu, nakon čega im je predstojao odlazak u Grčku. U Vrhovnom štabu je, međutim, ocenjeno da se radi o koncentraciji nemačkih trupa za novu ofanzivu protiv Operativne grupe i radi obezbeđenja od iskrcavanja savezničkih trupa. O tome je Tito 4. aprila poslao telegram Izvršnom komitetu Kominterne kako bi o tome bili obavešteni i nadležni vojni organi Sovjetskog Saveza:

„Prema podacima dobijenim od stanovništva, Nijemci su koncentrisali na železničkoj pruzi Sarajevo—Višegrad oko 80.000 vojnika s mnogo artiljerije i tenkova. Zasad nam nije poznato kakav im je cilj. Na sarajevskom aerodromu i u okolini nalazi se sada 200 nemačkih aviona. Mi mislimo da to nije samo protiv nas, već i radi obezbeđenja od iskrcavanja saveznika na Balkanu. Stalno nam stižu informacije da se nemačka vojska i ratni materijal neprekidno prevoze u pravcu istoka — Turske i Grčke."¹⁵⁸

O koncentraciji nemačkih trupa duž pomenute železničke komunikacije Tito je istog dana obavestio i Stab 1. bosanskog korpusa, upozorivši ga da budno prati kretanja nemačkih jedinica i otkrije njihove namere, o čemu treba odmah da obavesti Vrhovni štab. Ukoliko dođe do „nove ofanzive protiv nas", pisao je Tito, moraćete udariti snažno na prugu Sarajevo—Brod i koncentrisati već sada u centralnoj Bosni te snage — jednu diviziju ili bar dve brigade."¹⁵⁹

¹⁵⁸ J. B. Tito, *Sabrana djela*, tom 14, str. 215.

¹⁵⁹ Isto, str. 219.

Tito je, dakle, strahovao od nove nemačke ofanzive u jugoistočnoj Bosni i u Sandžaku, a verovao je da će doći do iskrcavanja savezničkih trupa na Balkan. I jedno i drugo bilo bi, razumljivo, nepovoljno i trebalo je, stoga, žuriti sa daljom realizacijom strategijskog plana — sa razbijanjem četnika i prodorom na istok. Bilo je zato prirodno da je sve trebalo podrediti ostvarenju tih ciljeva i ne činiti ništa što bi ih ugrozilo. A, to je značilo: ne preduzimati dejstva protiv nemačkih i domobranskih trupa, ne uznemiravati ih u njihovim garnizonima i ne navlačiti ih na sebe u vreme kad je sve snage trebalo — sve više i jače — angažovati protiv glavnih četničkih snaga, već znatno rastrojenih i demoralisanih. Kako je najbliža položajima nemačkih i domobranskih trupa bila 1. proleterska divizija, to je njenom komandantu i naredeno da se ne angažuje prema Goraždu. Tito je 14. aprila, iz Govze kod Kalinovika, uputio naređenje Velimiru Terziću, zameniku načelnika Vrhovnog štaba, koji se nalazio na položajima, da javi komandantu 1. proleterske divizije Koči Popoviću „da ni po koju cijenu još za sada ne dolazi u obzir zauzimanje Goražda, na lijevoj obali Drine”.¹⁶⁰ Pošto je Terzić, na pitanje Štaba 1. proleterske divizije „da li smemo zauzeti Goražde”, bio mišljenja da ga treba zauzeti,¹⁶¹ jer nije bio upoznat sa Titovim planovima, Tito mu je ovim rečima objasnio necelishodnost takve akcije:

„Druže Terziću, tvoje mišljenje je nepravilno, jer što bi se dogodilo da se sada zakačimo s ovima (misli se na Nemce — prim. M. L.) prema Sarajevu kad znaš da imamo ovdje dvije bolesne divizije (misli se na 7. banijsku i 9. dalmatinsku, koje su bile najviše zahvaćene epidemijom tifusa — prim. M. L.) s ogromnim brojem ranjenika. Javi ovo Koči i reci mu da dobro pazi da ne napravi neku nepravilnost.”¹⁶²

Terzić je istog dana uputio Štabu 1. proleterske divizije sledeće naređenje, potpisavši Tita: „Za sada nikako ne napađati Goražde niti dolaziti u sukob s tim garnizonom, kao ni s ostalim njemačko-hrvatskim posadama u dolini Drine.”¹⁶³

¹⁶⁰ Arhiv VII, k. 14, reg. br. 7/4.

i” Arhiv, k. 13, reg. br. 53/8.

¹⁶² Arhiv VII, k. 14, reg. br. 7/4.

¹⁶³ Arhiv CK SKJ, Fond CK KPJ, br. 1942/576.

Nemci odbijaju zahtev Italijana da se angažuju u njihovoj okupacionoj zoni

Titova bojazan od angažovanja nemačkih snaga (o čijoj je koncentraciji duž komunikacije Sarajevo—Višegrad bio obavešten) bila je opravdana. Te su snage mogle, bez većih teškoća, prodreti iz doline Prače ka Goraždu i, dalje, ka Foči, u kojoj se nalazila italijanska posada. Takva mogućnost je, uostalom, i razmatrana u nemačkom štabu. O tome je nemački poslanik u Zagrebu Kaše obaveštavao ministra spoljnih poslova Rajha fon Ribentropa u telegramu od 17. aprila. Ovo pitanje je bilo ne samo vojničko, već i diplomatsko, jer je zadiralo u međusavezničke, nemačko-italijanske odnose, te je bilo razumljivo da su se oko njegovog rešavanja angažovali diplomatski predstavnici — Kaše i Ribentrop. Radilo se, naime, o angažovanju nemačkih trupa u italijanskoj okupacionoj zoni, čemu su se, bar dotad, italijanske vlasti protivile, ili se s tim nerado saglašavale. Ovoga puta je blokirani italijanski garnizon u Foči, zaplašen za svoju sudbinu, zatražio od Nemaca pomoć, jer je sa drugih strana, od italijanskih jedinica iz susednih oblasti Hercegovine, Crne Gore i Sandžaka, nije mogao dobiti, pošto su i u te oblasti snažno prodirale partizanske jedinice Operativne grupe.

U pomenutom telegramu Kaše je javljao da ga je general Horstenau obavestio da će nemačke trupe zauzeti Foču i izaći u susret italijanskom garnizonu koji je tražio da ga Nemci deblokiraju. „Smatram da mi nemamo takve obaveze“, izneo je svoje mišljenje Kaše, obrazloživši to „italijanskim postupkom u Lici“, u operaciji „Vajs“. Tada su trupe italijanske 2. armije, s gorčinom je objašnjavao Kaše, dopustile da se znatne partizanske snage povuku u Liku, a sada su italijanske trupe, uprkos dogovoru sa Musolinijem „da Italijani ostanu u Lici još izvesno vreme“, kako je Horstenau obavestio Kašea, napustile najveći deo te oblasti, uključujući i Ogulin, tako da se prostrano kompaktno područje između Gračaca i Brinja nalazi u rukama partizana, koji ugrožavaju na istoku Bihać, a na zapadu Gospić. „Pošto italijanska 2. armija — pisao je Kaše — nije sačekala da naši obezbede i izvrše smenjivanje njihovih jedinica nemačkim ili hrvatskim trupama, onda se — pri takvim pojavama — ne može ozbiljno govoriti o bilo kakvoj saradnji“.

Suprotstavljajući se najavljenom nastupanju nemačkih trupa ka Foči, Kaše je, pored iznetog razloga („nemanja takve obaveze" prema Italijanima), naveo i drugi: da bi to bilo „veoma opasno". Tu „opasnost" on je objasnio ovim rečima:

„Kao rezultat operacija 'Vajs' mi smo zadobili važnu prednost time što se već nekoliko nedelja između Foče, Kalinovika i Nevesinja i crnogorske granice vode oštre borbe između delova Titovih bandi koje su se tamo probile i Mihailovićevih četnika. Te borbe, koje neposredno pratimo, jako slabe obe strane, a nas pošteđuju žrtava. Već sam u ranijem telefonskom izveštaju predložio da se prati taj razvoj, a da se u međuvremenu čisti naša pozadina. Ako bismo sada nastupali na Foču protiv Titovih bandi, dali bismo im podstreka da se udruže sa četnicima i došlo bi do opšteg ustanka o kojem se inače govori među srpskim stanovništvom da će izbiti 6. maja. . . Ako sada posmatramo borbe između Tita i Mihailovića i ne mešamo se, raspasće se snage koje izazivaju nemire i onemogućiće se opšta želja za ustankom srpskog stanovništva, do kojeg bi došlo ako bi se oni udružili i zajednički istupili protiv nas. Pošto smo stalno dobro obavешteni o događajima u Titovom taboru, ne postoji opasnost da se razočaramo."¹⁶⁴

Kaše je, dakle, procenio da bi u interesu Nemaca bilo pustiti da se partizani i četnici međusobno razračunaju, drugim rečima, samo „posmatrati" njihove borbe koje „slabe obe strane" i pošteđuju Nemce žrtava. U tom pogledu Kaše je bio u pravu, ali je bio u velikoj zabludi kada je procenjivao da bi nastupanje nemačkih trupa protiv partizana u dolini gornje Drine, u rejonu Goražda i Foče, stvorilo uslove da se partizani i četnici udruže i da dođe do opšteg ustanka srpskog stanovništva.

I još je jedan razlog, po Kašeovom mišljenju, opravdavao stav „nemešanja" u partizansko-četničko razračunavanje. Nemci su insistirali kod Italijana na tome da prekinu saradnju sa četnicima. Na razgovorima u Rimu, kao što je

¹⁶⁴ Arhiv Jugoslavije, T-120, n. 212, s. 126480—82.

rečeno, Italijani su nevoljno pristali na to, ali se nisu držali preuzetih obaveza. Kaše je u pomenutom telegramu obavestavao Ribentropa „da se još ne primećuje da se Italijani odvajaju od svojih četnika". Na to će ih, zaključuje on, naterati pobeđe partizana nad četnicima, te stoga ne treba preduzimati ništa što bi zaustavilo ili omelo te pobeđe. „Sto se više sada Titove bande bore protiv četnika", stoji u Kašeovom telegramu, „a u tome imaju uspeha, utoliko će se više Italijani u svom vlastitom interesu odvajati od četnika. Ako bismo sada oslobodili Italijane kod Foče, samo bismo ispustili iz ruku povoljnu situaciju, a oni nam za to ne bi bili zahvalni".

Kaše je ooenjivao da Italijani žele da „pre vremena uvuku Nemce u situaciju koja pogoduje italijanskim vojnim interesima u obalskom području". Nemačke trupe bi se našle suočene sa „sve većim brojem ustanaka", dok bi italijanskoj armiji, koja je zainteresovana „za održavanje nemira", to pogodovalo jer bi joj omogućavalo da „nastavlja igru uz nemirivanja tog obalskog područja".

I, na kraju, Kaše je smatrao potrebnim da objasni zašto sada predlaže takav stav koji se razlikuje od onog koji je izneo Ribentropu prilikom svog boravka u Berlinu. Jednostavno zato što su partizani prodrli na četničku teritoriju, što se ranije nije predviđalo. „Svestan sam da je ovde" — pisao je Kaše — „teško proceniti razvoj događaja i da to skriva u sebi mnoge probleme. Uzimajući i to u obzir, izgleda mi da je najpogodniji predloženi postupak, nasuprot predlozima koje sam u Berlinu dao ministru inostranih poslova, jer se situacija utoliko izmenila što je Titu pošlo za rukom da se probije sa pomenutim snagama na područje jugoistočno od Mostara i tamo odmah prihvati borbe sa Mihailovićem četnicima".

Ribentrop je 21. aprila odgovorio Kašeu, odbacivši njegove predloge i obrazloženja. „Izlaganja u Vašem telegramu br. 1607 od 17. aprila" — pisao je Ribentrop — „daju mi povoda da primetim da sa našeg stanovništva ne dolazi u obzir da većim taktiziranjem izigramo četnike i partizane natutkajući ih jedne protiv drugih, već ih moramo uništiti i jedne i druge. Pošto smo postigli da i Duče usvoji naš stav da i četnike i partizane treba na isti način uništiti, ne možemo se sada zalagati za postupak koji se ne razlikuje mnogo od dosadašnjeg italijanskog metoda — koristi četnike pro-

tiv partizana".¹⁶⁵ Drugim, rečima, preneo je Ribentrop stav najvišeg vrha Rajha, sa partizanima ne treba voditi nikakve pregovore, niti pomišljati na neko taktiziranje prema njima i četnicima u smislu korišćenja jednih protiv drugih.

Podozrenje Moskve i prekori upućeni Titu

O pregovorima sa Nmcima Tito je obavestio Moskvu tek po povratku Đilasa i Velebita, ocenivši da su se tada, nakon razgovora u Zagrebu, mogli steći čvršći zaključci o njihovim rezultatima. I ovoga puta, kao što je to i dotad redovno činio, Tito je obavestavao Kominternu o onome što je smatrao značajnim, tražeći ujedno njeno mišljenje. U telegramima koje je gotovo svakodnevno, kad-god bi uslovi to dozvoljavali, slao Izvršnom komitetu Kominterne, Tito je izveštavao O situaciji u Jugoslaviji: o ratnim dejstvima partizanskih jedinica širom zemlje i neprijateljskim operacijama i represalijama, o svim važnijim političkim zbivanjima, kretanjima i procesima, naročito o kolaboraciji četnika sa okupatorima i kvislinzima i podršci koju im emigrantska jugoslovenska vlada i zapadni saveznici pružaju. Nije bilo pitanja, iole značajnijih, o kojima Moskva nije bila obavestena, dakle i o onima koja bi se mogla smatrati delikatnima. Tako je, kao što je već rečeno, 14. oktobra 1942. obavestio Kominternu o svom razgovoru sa inženjerom Hansom Otom i o predlogu nemačke strane za vođenje pregovora predstavnika Vrhovnog štaba NOVJ sa Nemačkim opunomoćenim generalom u Zagrebu Glezom Horstenaum.¹⁶⁶

Naročito učestali bili su Titovi telegrami u toku trajanja neprijateljske ofanzive „Vajs". Od 20. januara 1943, kada je počela ofanziva, pa do kraja marta, Tito je uputio Kominterni 58 telegrama, u kojima je izveštavao najviše o toku ofanzive, naglašavajući da se četnici bore na strani okupatora po nalogu emigrantske vlade („sve se to, ja mislim, radi po naređenju londonske izbegličke vlade") i da se partizanske snage sa velikim brojem ranjenika nalaze u kritičnom položaju, apelujući da im se hitno uputi pomoć.

¹⁶⁵ Arhiv Jugoslavije mikrofilm, T-120. r. 212, s. 162488.

¹⁶⁶ J. B. Tito, *Sabrana djela*, knj. 12, str. 15.

Posebno se u tom pogledu izdvajala njegova depeša od 31. januara, u kojoj je, gotovo vapijući, tražio da se učini sve kako bi se borcima i narodu, koji su bili izloženi velikim lišavanjima i iskušenjima, pružila materijalna pomoć:

„Moram ponovo da vas pitam: zar vam nikako nije moguće da nam pružite ma kakvu pomoć? Stotinama hiljada izbjeglica prijeti smrt od gladi. Zar se poslije 20 mjeseci naše herojske, skoro natčovječanske borbe ne može naći put da nam se pomogne? Dvadeset mjeseci mi se borimo bez i najmanje materijalne pomoći s bilo koje strane. Ja vas uvjeravam da je ovaj naš divni junački narod Bosne, Like, Korduna, Dalmacije potpuno zaslužio maksimalnu pomoć. Kod nas se ponovo pojavio pjegavi tifus, ali mi nemamo lijekova: narod nam umire od gladi, ali ne ropće. Taj gladni narod daje našim borcima posljednji komad hljeba, a sam umire od gladi; daje posljednji par čarapa, košulja ili obuće, a sam ide bos i go po ovoj zimi. Učinite sve što možete da nam pomognete.“¹⁶⁷

Odgovor iz Moskve stigao je tek 11. februara. U njemu se, uz izražavanje divljenja prema herojskoj borbi Narodnooslobodilačke vojske, javljalo da se „zbog nesavladivih tehničkih prepreka“ pomoć ne može poslati. Tekst tog telegrama je glasio:

„Vi ne treba ni za trenutak da sumnjate u to da bismo mi, kad bi postojala ma i najmanja mogućnost da pomognemo vašu divnu, herojsku borbu — davno to učinili.

Sovjetski narod, zajedno sa svim rukovodiocima, čitav stoji na vašoj strani, ispunjen divljenjem i dubokim bratskim simpatijama prema Narodnooslobodilačkoj vojsci.

Mi smo u više mahova lično s Josifom Visarionovičem razmatrali načine i mogućnosti da vam se pomogne. Na žalost, i pored svih napora, nismo uspjeli pozitivno rešiti ovaj zadatak zbog nesavladivih tehničkih prepreka. I dalje ćemo ulagati napore za savlađivanje teškoća i traženje načina i mogućnosti da vam pošaljemo pomoć.

¹⁷⁸ Isto, knj. 14, str. 349 (napomena 348).

Čim budu stvorene te mogućnosti, učinićemo sve što je potrebno.

Zar možete sumnjati u to?

Molim da pravilno shvatite postojeće stanje i da to objasnite drugovima borcima. Ne žalostite se, nego upregnite sve svoje snage da biste izdržali i sadašnje neobično teško iskušenje. Vi činite veliko delo, koje naša sovjetska zemlja i svi slobodoljubivi narodi nikad neće zaboraviti.

Bratski pozdrav svim drugovima i najlepše želje u toj herojskoj borbi protiv prokletog neprijatelja. Djeda" (pseudonim za Izvršni komitet Kominterne).¹⁶⁸

Tito je uvažavao razloge zbog kojih pomoć iz Sovjetskog Saveza nije mogla biti upućena, ali je nastavljao da je traži, nadajući se da će tehničke teškoće u dopremanju traženog ratnog materijala vazдушnim putem biti savladane. Tako je 4. marta, izveštavajući o veoma teškoj, gotovo kritičnoj situaciji u kojoj se nalaze partizanske snage u dolini Neretve, vodeći bitku za spas ranjenika, Tito uputio i sledeću dramatičnu poruku, koja je sadržavala i prizvuk prekora ratnim saveznicima: „Možemo li se nadati ma kakvoj pomoći od saveznika? Molimo odgovorite, jer je neizvjesno koliko još možemo izdržati ovakav napor. Naše žrtve su ogromne, a ranjenici nam strašno smetaju u operacijama”.¹⁶⁹

Ubrzo je iz Moskve stigao odgovor koji, kao i raniji, nije davao nade da će materijalna pomoć stići. Kominternu je samo uveravala da se narodnooslobodilačkoj borbi daje svestrana moralna i politička podrška. Tekst njenog telegrama od 7. marta, koji je samo delimično bio dešifrovan, glasio je (tačkice u zagradama označavaju nešifrovane delove teksta):

„Mada mi (razmatramo) sve mogućnosti i (činimo) napore (...) vama (u) korist (ne možete) računati u najskorije vreme na ozbiljnu materijalnu pomoć. Mi se odavde trudimo da pružimo maksimalnu pomoć vašoj herojskoj borbi. Šaljemo vam informacije, proglase i dokumenta (...). Dajemo radio-emisije na engleskom i francuskom jeziku. Mobilišemo javno mnjenje u Engle-

¹⁶⁸ Isto, knj. 14, str. 298.

¹⁶⁹ Isto, knj. 14, str. 121.

skoj i Americi da bude vama naklonjeno radi što brže promene stava engleske vlade u korist Vrhovnog štaba i protiv izdajstva D. Mihailovića i njegovih četnika(..). Osloniti se sada samo na snage sopstvenog naroda.

Želimo vam od sveg srca da i u buduće ispoljavate tu (...) i odlučnost, kojima ste do sada odu(ševljavali) sve slobodoljubive ljude sveta i da podnesete i (naj)teža iskušenja, dok bude moguća i efikasna pomoć, kako bi (bio) uništen (...) fašistički neprijatelj (...).

Dragi junački drugovi partizani (. ..) 'borbi (...) sveta'.¹⁷⁰

Istog dana kad je primio ovaj telegram, Tito je obavestio Kominternu o uspešnom ishodu teških i dramatičnih osmo-dnevnih borbi na sektoru Prozor—G. Vakuf—Konjic, kojima je otklonjena neposredna opasnost za sudbinu ranjenika, i o zarobljavanju jednog nemačkog majora, komandanta bataljona. O pregovorima koji su potom vođeni oko razmene tog nemačkog oficira i drugih zarobljenika Tito nije izveštavao Moskvu, čekajući da se oni završe. Tek 30. marta, kada su oni praktično bili okončani (iako je Velebit bio ponovo upućen u Zagreb na naknadne razgovore), Tito je izvestio Moskvu da su dva delegata Vrhovnog štaba boravili u Zagrebu, gde su sa nemačkim predstavnicima vodili pregovore u vezi s razmenom zarobljenika, iznevši neke pojedinosti koje su tamo delegati saznali, a koje bi mogle biti od interesa i za Moskvu. Tekst Titovog telegrama je glasio:

„Tajno. U našim jedinicama masovno se pojavio pjegavi i trbušni tifus. To je naš najopasniji neprijatelj, ali mi nemamo sredstava i uslova da se borimo protiv njega. U dvomjesečnim neprekidnim borbama naši borci su veoma iscrpljeni i lako podliježu ovoj epidemiji. Odmor i karantin borcima ne možemo obezbijediti, zato što neprijatelj to ne dopušta i mi moramo voditi ofanzivne operacije.

Za vrijeme boravka dvojice naših delegata u Zagrebu od 20. do 25. marta u vezi razmjene njemačkih i hrvatskih zarobljenika za naše drugove po zatvorima i koncentracionim logorima, njemačke vlasti i oficiri svakojako su pokušavali da vode razne pregovore i tom

¹⁷⁸ Isto, knj. 14, str. 349 (napomena 348).

prilikom su naši drugovi, pored ostalog, saznali slijedeće:

1. Autoritativni njemački krugovi ne vjeruju u invaziju Engleza u Evropi.

2. U Africi Englezi imaju oko 250.000 vojnika, a Nijemci samo 50.000, pa ipak Englezi ne preduzimaju ozbiljne operacije.

3. Nijemci ne vjeruju Talijanima i sumnjaju da oni nešto pregovaraju sa Englezima, naročito krugovi princa Umberta, i preko Vatikana. Nijemci znaju i to da su Mihailovičevi četnici povezani s Londonom i preko Vatikana. Njemački vojni krugovi raduju se i smiju se što mi razbijamo talijanske divizije i s prezrenjem govore o talijanskoj vojsci.

4. Nijemci su otvoreno govorili našim delegatima da oni smatraju narodni partizanski pokret najopasnijim po njihove interese na Balkanu. Oni znaju da nas ne mogu uništiti, ali se nadaju da će razbiti našu vojsku na sitne odrede i uništiti naše baze.

5. Oni sumnjaju da mi imamo neka tri podvodna čamca na Jadranskom moru.

6. Njemački poslanik u Zagrebu izjavio je preko jednog majora (reč je o inženjeru Hansu Otu, rezervnom majoru — prim. M. L.) da želi da se sastane sa mnom.

7. Nijemci vjeruju da će oni pobijediti još u toku ove godine i da između njih i Engleza može doći do sporazuma.

Ne samo u redovima naših boraca nego i kod svih naroda Jugoslavije raste mržnja prema Englezima zbog toga što ne otvaraju drugi front u Evropi, smatrajući da Englezi svjesno žele slabljenje Sovjetskog Saveza u teškoj borbi s Nijemcima.

Molimo javite što se može preduzeti po ovom pitanju."¹⁷¹

U Moskvi je Titov telegram primljen nepovoljno, sa neskrivenim nezadovoljstvom. Tamo se nije moglo prihvatiti da neka komunistička partija, članica Kominterne, preuzima samostalno, ne konsultujući Izvršni komitet Kominterne, ili, bolje reći, Moskvu, neke korake poput ovog koje je rukovodstvo KP Jugoslavije preduzelo, odlučivši se za vođenje

¹⁷⁸ Isto, knj. 14, str. 349 (napomena 348).

pregovora sa nemačkim vlastima o razmeni zarobljenika i o drugim pitanjima. Iz Moskve su i ranije izražavana neslaganja i upućivane zamerke i prekori Centralnom komitetu KPJ povodom nekih njegovih odluka, koje, po mišljenju vlade SSSR-a, nisu bile u skladu sa njenim interesima i međusavezničkim obavezama (davanje brigadama naziva „proleterska“, namera da se na zasedanju AVNOJ-a obrazuje telo slično vladi i dr.). Moskva je naročito bila osetljiva na kritike koje su iz Jugoslavije, od rukovodstva Narodnooslobodilačkog pokreta, upućivane jugoslovenskoj i britanskoj vladi zbog njihove podrške kolaboracionisti Draži Mihailoviću i njegovim četnicima. Ona je, stoga, upozoravala da AVNOJ ne treba „suprotstavljati jugoslovenskoj vladi u Londonu“, da se „u datoj etapi“ ne postavlja pitanje monarhije i republike, da će se pitanje režima u Jugoslaviji rešavati posle oslobođenja zemlje, da treba „uzimati u obzir da se Sovjetski Savez nalazi u ugovornim odnosima s jugoslovenskim kraljem i vladom i da bi otvoreno istupanje protiv njih stvorilo nove teškoće u zajedničkim ratnim naporima i u odnosima između Sovjetskog Saveza, s jedne, i Engleske i Amerike, s druge strane“, i da pitanje narodnooslobodilačke borbe ne treba posmatrati „samo sa svoje, nacionalne tačke gledišta, nego i s internacionalne tačke gledišta englesko-sovjetsko-američke koalicije“.¹⁷²

Tako je i ovog puta Moskva reagovala iznenađujuće oštro, ne skrivajući svoje sumnje i podozrenje u namere Vrhovnog štaba u pomenutim pregovorima. Iako je razmena zarobljenika među zaraćenim stranama tako uobičajena i primenjuje se otkako ratovi postoje, Moskva je uputila Titu pitanje kojim se izražava čuđenje, pa i prekor, zašto Vrhovni štab razmenjuje zarobljenike sa Nemcima i zašto upućuje svoje delegate na pregovore. Čak se i prigovaralo što je nemački poslanik u Zagrebu izrazio želju da se sastane s Titom. Moskva je tražila od Tita objašnjenje o svemu tome, što je moglo da se shvati kako ona gaji izvesno nepoverenje prema rukovodstvu KPJ. Njena aluzija da su pregovori „povezani sa politikom Nemaca“ i da se iza njih krije njihova namera da na taj način uguše narodnooslobodilačku borbu, mogla se shvatiti kao sumnja i neverica u sposobnost tog rukovodstva koje, eto, ne može da prozre prave namere Ne-

¹⁷¹ Isto, knj. 13, str. 270 (napomena 65).

maca. Od rukovodstva KPJ se zahtevalo da ima obzira prema interesima Sovjetskog Saveza, a pri tom nije bilo dovoljno razumevanja za poteze koje je ono činilo u interesu narodnooslobodilačke borbe.

Tekst tog Kominterninog telegrama (na kome, greškom dešifranta, stoji datum 3. mart) od 31. marta glasio je (ni ovaj telegram nije u celini dešifrovan):

„Zbunjuje nas okolnost što vi razmenjujete ratne zarobljenike s Nemcima. Upućujete im delegate koji vode svakakve pregovore s Nemcima, kao i to što je nemački poslanik u Zagrebu izrazio želju da se sastane lično s Vama. U čemu je tu stvar? (. ..) vodi se žestoki rat s okupatorima, i odjednom (dolazi) do odnosa između vas i Nemaca. Nije li to sve povezano sa politikom Nemaca da iskoriste naše ljude za raspaljivanje međusobne borbe među samim (...) na taj način postići uništenje (...). Molim Vaše objašnjenje po ovom pitanju. Dalje, ta činjenica da kod celog naroda postoji nezadovoljstvo prema Englezima sasvim je razumljiva. Ali, ne mislite li da su u sadašnjem momentu interesi narodnooslobodilačke borbe (...) nezadovoljstva protiv Engleza (...) raspaljivanje mržnje naroda prema okupatorima, i na prvom mestu prema Nemcima (. ..) bez sumnje mogu da oslabe tu (. ..) neophodnu mržnju naroda. Očekujem Vaš odgovor. Djed.“¹⁷³

Titovo neslaganje sa kritikom Kominterne i njegov odgovor Moskvi

Kominternin telegram su Tito i članovi Politbiroa CK KPJ, koji su bili upućeni u pregovore, primili sa velikim nezadovoljstvom. Osećali su se uvređenim što se, od onih od kojih se to najmanje moglo očekivati, ispoljava nepoverenje prema rukovodstvu KPJ koje je, organizujući i uspešno vodeći bespoštednu borbu protiv okupatora, pored ostalog, i u cilju pomoći Sovjetskom Savezu u njegovoj teškoj borbi, na delu

¹⁷³ Isto, knj. 14, str. 349 (napomena 348).

pokazalo svoju odlučnost da narodnooslobodilački rat vodi do konačne pobjede i bez ičije pomoći.

To nezadovoljstvo i neslaganje sa kritikom Moskve Tito je otvoreno, bez ustezanja, izneo u telegramu koji je 3. aprila uputio Izvršnom komitetu Kominterne:

„Vaša depeša od 3. marta (ista greška u datumu — prim. M. L.) vrlo nam je teško pala. Vaša zbunjenost i sumnje u vezi sa mojom informacijom govore o postojanju izvjesnog nepovjerenja i sumnje prema našim akcijama. Ta okolnost, poslije dvogodišnjih natičovjčanskih napora u ovoj borbi, nikako nas ne ohrabruje u ovoj teškoj situaciji u kojoj se mi sada nalazimo, već naprotiv.“

Tito je, zatim, dao šira objašnjenja zašto su vođeni pregovori o razmeni zarobljenika, navodeći razloge za njihovu opravdanost. Taj deo telegrama je glasio:

„Što se tiče razmjene ratnih zarobljenika, stvar je u ovome:

1. Kod nas u zarobljeništvu bilo je svega 27 Nijemaca, većinom građanskih lica. Ovi Nijemci bili su kod nas još od oslobođenja Jajca i o njihovoj razmjeni za naše odgovorne drugove i komandante govorilo se još od Livna, gdje je razmjenjena grupa od osam Nijemaca — građanskih lica. I tada su Nijemci htjeli s nama pregovore, ali mi smo to odlagali.

Ali, ovdje se više radi o razmjeni hrvatskih domobranskih oficira, 100 ljudi koji neće da stupe u redove naše vojske; nemamo čime da ih hranimo, a da ih likvidiramo bilo bi vrlo nepravilno politički i imalo bi krupne posljedice.

2. Vi treba da znate da u uslovima naše borbe mi ne možemo voditi sa sobom veliki broj ratnih zarobljenika.^{1,4} Ranije smo to praktikovali i gotovo uvijek su zarobljenici dolazili opet u ruke svojih, a da mi pri tom nismo dobijali nijednog našeg čovjeka koji se nalazi u

^{1,4} Ranković je još 22. februara pisao Titu da su zarobljeni neprijateljski vojnici „nesposobni za dalji put“, da su se mnogi od njih razboleli, između ostalog i od tifusa, da su neupotrebljivi za nošenje ranjenika i za ma kakav rad, da predstavljaju „veliki balast“. te da ih treba pustiti kućama (Arhiv CK SKJ. Fond CK KPJ. br. 1943/114).

kandžama okupatora. Od ofanzive u Srbiji do sada mi smo na taj način izgubili oko 1.000 zarobljenih Nijemaca i Talijana. Takva pojedinačna razmjena praktikovana je i s Talijanima u Crnoj Gori, Dalmaciji i Hrvatskoj, a da pri tom nimalo nije oslabljena naša borba protiv okupatora, već naprotiv.

3. U koncentracionim logorima i zatvorima Pavelićevim nalazi se još stotine patriota i naših rukovodećih drugova koji još nisu ubijeni, i takva razmjena i spašavanje tih drugova veoma su značajni za široke narodne mase Hrvatske, Bosne, Dalmacije itd., a da i ne govorimo (o značenju) za našu narodnu vojsku, koja u tome vidi našu brigu o ljudima.

4. Sto njemački predstavnik (poslanik - prim. M. L.) u Zagrebu želi da govori sa mnom i pored svih svinjarija koje su napisane u njemačkim i hrvatskim novinama o meni — za to niko nije kriv, i znači da ja ne želim s njim da razgovaram, čak i ne mislim na to.

5. U ovoj našoj nemilosrdnoj borbi, a naročito u posljednje vrijeme, u borbi ginu većinom partijski kadrovi koji moraju da budu uvijek prvi da bi svojim primjerom povukli ostale borce. Ti gubici u kadrovima tako su strašni da to predstavlja ozbiljnu opasnost za našu narodnu vojsku. Zato moramo iz kandži neprijatelja iščupati što više naših drugova koji su ostali živi, da bi oni stupili u redove naše vojske."

Kao poseban razlog za slanje delegacije u Zagreb Tito je naveo neodložnu potrebu za nabavku lekova protiv tifusa, jer je epidemija te opake zarazne bolesti već desetkovala jedinice, zapretivši da dovede u pitanje borbenu sposobnost Operativne grupe divizija, tim više što su borci uveliko umirali i od iscrpljenosti i gladovanja. O tome je u telegramu stajalo:

„Delegati koji su u vezi s razmjenom išli u Zagreb dobili su i zadatak na nabave lijekove protiv tifusa itd. Posljednjih dana kod nas je počela prava epidemija tifusa. Osim toga, zbog iscrpljenosti i gladovanja u dvomjesečnim borbama, borci nam jednostavno počinju da umiru: borac na izgled zdrav, samo iscrpljen, ide, ali odjednom pada mrtav. I to nisu pojedinačni slučajevi."

Tito nije propustio da istakne veliku oskudicu u hrani i lekovima koja strahovito pogađa borce, ranjenike i bolesnike i da ujedno, s gorčinom, uputi reči prekora zbog izostanka materijalne pomoći od ratnih saveznika:

„Kod nas je sada veoma teško pitanje snabdjevanja boraca i ranjenika namirnicama i lijekovima. Naši borci nemaju odmora, borbe se vode neprekidno, a mi ni od koga nemamo nikakve materijalne pomoći. Sovjetski Savez nam ne može pomoći zbog tehničkih poteškoća, a Englezi, koji se takođe nazivaju našim saveznicima, pomažu saveznike okupatora i naše najgore neprijatelje — Mihailovićeve četnike.”

Kritikujući Engleze zbog pomoći koju pružaju četnicima, okupatorskim saveznicima, Tito je izrazio i nezadovoljstvo što Moskva ne osuđuje četnike. „Nije nam jasno” — obraćao se on Kominterni — „zašto ‚Slobodna Jugoslavija’ više ne spominje Mihailovićeve četnike (od 23. marta ta Radio-stanica nije emitovala vesti o borbama protiv četnika koje je Tito slao u svojim telegramima Izvršnom komitetu Kominterne — prim. M. L.). Na ovo pitanje očekuju odgovor borci, AVNOJ i narod, jer se to svakojako tumači baš sada kada se vode teške borbe protiv tih četnika. Molimo javite nam u čemu je stvar.”

I, na kraju, Tito je s negodovanjem odbio prekore Moskve, ističući da narodnooslobodilački pokret to nije zaslužio i da je svako nepoverenje prema njegovom rukovodstvu neosnovano. Ujedno je podvukao odgovornost rukovodstva KPJ pred svojim narodom i pokretom. „Možete biti sigurni”, naglašavao je Tito, „da će naša borba ostati neokaljana, kakva je i dosad bila, ali vi treba da znate i to da mi odgovaramo za živote nekoliko miliona stanovnika koji imaju povjerenja u nas i u našu borbu i da moramo postupati tako da to povjerenje ostane čvrsto. Na kraju, ponavljam, da vaše prekore mi nismo zaslužili i oni su nam veoma teško pali.”¹⁷⁵

Moskva nije odgovorila na ovaj Titov telegram i o tom pitanju više nije bilo govora u radio-porukama koje su izmjenjivane. Sigurno je, međutim, da se ton Titovog odgovora nije svidio rukovodiocima Sovjetskog Saveza i Kominterne (koja je upravo tih dana bila raspuštena). O tome je Tito

¹⁷⁵ Isto, knj. 14, str. 349 (napomena 348).

nešto rekao u govoru koji je održao na narodnom zboru 12. novembra 1978. u Jablanici povodom 35-togodišnjice bitke na Neretvi. Osvrćući se na pregovore koji su vođeni marta 1943. sa Njemcima, on je rekao:

„Okolo toga (pregovora — prim. M. L.) ja sam imao teškoća sa Staljinom koga sam obavještavao preko Kominterne. Javio sam da mi s Njemcima razmjenjujemo zarobljenike, imajući, pored ostalog, u vidu i to da nas mori glad, da ljudi od iscrpljenosti padaju mrtvi. On je meni odgovorio vrlo grubo, zamjerajući nam što razmjenjujemo zarobljenike sa neprijateljem. A, sa kime drugim da ih razmjenjujemo, ako ne sa neprijateljem? Ja sam tada Staljinu kratko odgovorio: Ako nam ne možete pomoći, ostavite nas na miru, mi ćemo se nekako snaći. Kad sam se 1944. godine sa Staljinom sreo u Moskvi, on mi je oštro zamjerio zbog takvog odgovora. Ja sam ga gledao i rekao: Druže Staljin, da ste bili na mom mjestu, Vi biste, vjerovatno, napisali to i grublje. Onda je zašutio.“¹⁷⁶

Tito je, kao što se vidi, obavestio Moskvu samo o razmeni zarobljenika. O ostalim pitanjima koja je Vrhovni štab nastojao da na pregovorima pokrene (o priznanju Narodnooslobodilačkoj vojsci statusa zaraćene strane i o privremenoj obustavi neprijateljstva), ali o kojima se nije pregovaralo zbog odbijanja nemačke strane, Moskva nije bila obavještena. Bilo je to posve razumljivo: Tito je obavještavao o onome o čemu se faktički pregovaralo i o čemu je i postignut sporazum. Uz to, bilo je i određenih rezervi i suzdržljivosti, jer se moglo očekivati da sa sovjetske strane neće biti razumevanja za ove poteze Vrhovnog štaba, iako su oni bili motivisani humanim pobudama i podređeni ostvarenju viših, strategijskih vojnih i političkih ciljeva: da se davanjem privremenih i manjih, u stvari, prividnih, ustupaka dobije u vremenu i glavnoj grupaciji NOVJ olakša da se sa ogromnom masom ranjenika i bolesnika izvuče iz veoma teške, gotovo kritične, situacije i da, oslobođena pritiska nemačkih trupa, porazi glavne četničke snage pre nego bi došlo do iskrcavanja anglo-američkih trupa na Balkanu i stvori povoljne uslove za prodor na teritoriju južne Srbije, Kosova i Makedonije.

¹⁷⁰ J. B. Tito, *Vojna djela*, knj. 6, str. 229.

Titova suzdržljivost je, imajući u vidu dotadašnja iskustva i više puta izraženo nerazumevanje pa i nepoverenje Moskve, bila razumljiva. Ona je, naime, i dotad s neslaganjem i prekorima reagovala na kritike i proteste koji su iz Jugoslavije, od strane rukovodstva NOP-a upućivani jugoslovenskoj izbegličkoj vladi i vladama savezničkih zemalja zbog podrške koju pružaju Draži Mihailoviću, te se opravdano računalo s tim da bi Moskva i sada, pogotovo kada bi saznala da se Vrhovni štab usudio da bez konsultovanja s njom i bez njenog odobrenja pregovara s nemačkim vlastima i o pitanjima koja spadaju u dornen „državne diplomatije”, reagovala znatno oštrije. To je, uostalom, potvrdio Kominternin telegram u kome se izražavalo neslaganje sa tako normalnim i uobičajenim aktivnostima kao što su ona koja se tiču razmene ratnih zarobljenika. (Đilas navodi da je aprila 1944, kada je, zajedno sa generalom Velimirom Terzićem, zamenikom načelnika Vrhovnog štaba, boravio u Moskvi, razgovarao sa Georgi Dimitrovom, generalnim sekretarom Kominterne. „U jednom trenutku” — piše Đilas — „Dimitrov je pomenuo naše pregovore sa Nemcima — u neizazovnom, nesumnjivom obliku: ‚Bili smo se tada uplašili za vas, no sve se srećom dobro završilo’. Nisam na to uzvratio, primio sam to kao njegovo prisećanje”).¹⁷⁷

Velebitov ponovni boravak u Sarajevu i razgovori u Štabu 718. divizije

Na svoju novu misiju, na nastavak pregovora u Zagrebu o razmeni zarobljenika i o privremenoj obustavi neprijateljstva, Velebit je krenuo 30. marta. On je imao i zadatak da prenese usmeno naredenje Vrhovnog štaba partizanskom štabu u Slavoniji da „pripremi nemačke zarobljenike, ukoliko ih budu imali, za razmenu, i da do dalje naredbe obustave akcije protiv nemačkih jedinica,” kako je napisao u svojim sećanjima. Sa njim je pošao i kurir Soknić sa pismom koje su Tito, Ranković i Zujović uputili Isi Jovanoviću, sekretaru Pokrajinskog komiteta KPJ za BiH. Od sela Drače, sedišta Vr-

¹⁷⁷ M. Đilas, cit. delo.

hovnog štaba, putovali su, zajedno sa dva nemačka podoficira, pešice do Trnova. Uz put su bili zadržani od grupe četnika, ali su ih oni, na intervenciju nemačkih podoficira, pustili da nesmetano prođu preko njihove teritorije. Od Trnova su se nemačkim terenskim kolima prebacili do Sarajeva.

Sledećeg dana Velebit je bio primljen u Stabu nemačke 718. divizije, gde je u obaveštajnom odeljenju vodio razgovore. I dalje se predstavljao kao dr Vladimir Petrović, računajući da je njegov pravi identitet poznat samo generalu Horstenauu. Bio je u pi'avu, jer je i za nemačkog poslanika u Zagrebu Kašea on još uvek bio Petrović. Horstenau je, očigledno, iz obzira prema Velebitovom ocu, svom drugu iz austrougarske vojske, zadržao samo za sebe njegov pravi identitet, ne želeći da ustaške vlasti čine neprilike njegovoj porodici koja je živela u Zagrebu.¹⁷⁸

Pošto je, najpre, upoznao sagovornike sa sadržajem razgovora koje su Đilas i on pre nedelju dana vodili u Zagrebu, Velebit je nemačkim oficirima objasnio smisao svoje nove misije. U zabelešci koju je vodio nemački obaveštajni oficir, o tome stoji sledeće:

„Nas dvojica (dr. Petrović i Grujo Soknić) ovde smo kao kuriri da bi preneli odgovarajuća naređenja naših rukovodilaca. Dr. Petrović treba sad da krene u Zagreb, da bi otuda bio upućen u Slavoniju, a Grujo Soknić u 6. udarnu brigadu u istočnu Bosnu. O izvršenju zadatka u pogledu Slavonije treba o nekim pojedinostima da se još u Zagrebu pregovara. Grujo Soknić je dobio naređenje da 6. udarnu brigadu odvede preko pruge Sarajevo—Višegrad dalje prema jugu, da bi se priključila glavnim snagama. Naređenja izričito sadrže stroga uputstva da se prilikom 'povlačenja' ne pričinjavaju nikakve štete, naročito na železnici, mostovima ili drugim saobraćajnim objektima. Kako će 6. udarna brigada da izvrši taj marš, stvar je njenog komandanta, ali se naređenje mo-

¹⁷⁸ U razgovoru sa autorom, 24. 9. 1984, Velebit je objasnio zašto je još od dolaska u partizane, krajem marta 1942, imao pseudonim Petrović. Nije želeo, kako kaže, da vlasti u Zagrebu saznaju da se nalazi u partizanima, jer je strahovao za sudbinu svoje porodice. Stoga je, pre napuštanja Zagreba, preko nekih svojih veza u Italiji, uspeo da njegovoj porodici bude upućeno nekoliko razglednica, u kojima je javljao da se nalazi u Italiji i da je dobro.

ra izvršiti. Soknić će kontrolisati izvršenje i zato će ostati kod brigade."

Kao što se iz ove zabeleške vidi, Velebit je nemačkom štabu dao tačne podatke o svojoj i Soknićevoj misiji. Izneo je i ono najhitnije što je sadržavalo naređenje koje su Tito, Ranković i Žujović uputili Isi Jovanoviću: da 6. istočnobosansku udarnu brigadu uputi u sastav Operativne grupe, odnosno „glavnih snaga." Odlazak te brigade iz istočne Bosne značio je, kako je Velebit uveravao nemačke oficire, njeno povlačenje iz nemačke okupacione zone, čime se Nemačcima želelo staviti do znanja da partizanske snage neće izvoditi akcije protiv nemačkih trupa i objekata. Nemačcima je, međutim, bilo jasno da se ne radi o povlačenju te brigade, već o ojačavanju grupacije glavnih partzijskih snaga, koja se probija ka Sandžaku i Crnoj Gori, te su u zabelešci reč „povlačenje" stavili pod znake navoda.

Velebit je još pomenuo da „za grupu koja operiše kod Teslića (tamo se tada nalazila 2. krajiška brigada 5. udarne divizije sa delovima 4. krajiškog odreda — prim. M. L.) za sad nema nikakvih naređenja" i da će se „o ovome u Zagrebu još raspravljati."

Govoreći o planovima Vrhovnog štaba, Velebit je ponovio već više puta isticanu nameru da glavne snage stignu u Sandžak, gde bi se zadržale. „Mi želimo" — rekao je Velebit — „da se povučemo na određeno područje, i to prvenstveno na četničko područje. U geografskom smislu to bi na zapadu mogla da bude Neretva, a na severu linija Konjic—Kalinovik—Foča. Granica prema jugoistoku bi se mogla navesti (tačniji prevod bi, verovatno, bio: naznačiti, odrediti — prim. M. L.)."

Velebit je govorio i o borbama sa četnicima koje su poslednjih dana vođene u rejonu Kalinovika: četničke jedinice su potpuno razbijene, zarobljeno je Propagandno odeljenje njihove Vrhovne komande, a sam Draža Mihailović je „umakao u poslednjem trenutku", veći broj četnika je pobegao a neki prilaze partizanima; četničke jedinice opremaju oružjem, hranom i ostalom ratnom opremom Italijani, sa kojima Mihailović održava i radio-vezu. Velebit je još naveo da se, prema izjavama zarobljenih četnika, u Mihailovićevom štabu stalno nalaze dva italijanska oficira sa dva kurira (u italijanskim uniformama) i tri engleska oficira (u civilu).

Na pitanje nemačkog oficira „kako je moguće da se Srbi (kojih, po Velebitovoj izjavi, ima u partizanskim redovima 70%) bore protiv četnika“, Velebit je odgovorio: „Mi smo Srbe ubedili i oni su uvideli da ovde u zemlji prevlast Srba nije dobra. Oni su se sada uverili da svi narodi na ovoj teritoriji moraju da budu ravnopravni. Zato se u našim redovima međusobno slažu i Hrvati i Srbi; ipak, kod njih postoje razlike — uz pretpostavku ravnopravnosti — ali samo verske”.¹⁷⁹

U daljem razgovoru Velebit je govorio o jačini Narodno-oslobodilačke vojske, koja broji 50—60.000 boraca i čiji se broj, posle nemačkih ofanziva, povećava. On je istakao da su gubici partizana za vreme nastupanja Nemaca „bili neznatni“. Posebno je govorio da su partizani vodili „prave pomorske bitke“ sa Italijanima, u kojima su zaplenili sedam brodova i savladali italijanske posade u tri luke u okolini Makarske.

Na kraju je izrazio spremnost da bi Nemcima mogli predati fotografije zaplenjenih četničkih i italijanskih dokumenata, ukoliko bi od njih dobili aparat za fotokopiranje.

Bilo je dogovoreno da sledećeg jutra, 1. aprila, Velebit odleti avionom za Zagreb, a da Soknić otputuje prema Vlasenici i Šekovićima, gde će stupiti u vezu sa Štabom 6. istočnobosanske brigade i predati mu naređenje Vrhovnog štaba koje je bilo adresovano na Isu Jovanovića. Pretpostavljalo se, kako je već rečeno, da se ta brigada, sa kojom Vrhovni štab nije imao veze, nalazi u Birču, u poznatom ustaničkom području koje je neprekidno bilo u partizanskim rukama ili pod njihovom kontrolom.

Sesta brigada se, međutim, nije nalazila u tom rejonu. U duhu naređenja Vrhovnog štaba upućenog preko radio-stanice „Slobodna Jugoslavija“ da se uputi ka Igmanu, kako bi sadejstvovala s Operativnom grupom divizija u borbama na Neretvi, ona je, zajedno sa Grupom majevičkih bataljona, krenula iz Sekovića 29. marta i, preko Javor-planine, Ponjerkе, Milan-planine, stigla 31. marta u rejon sela Kalauzovića, Kostreše i Vrhovina. Sledećeg dana, 1. aprila, prebacila se bliže Sarajevu, u rejon sela Čevljanovića, Ivančića i Srednjeg, odakle je trebalo da pokuša da preko partijskog punkta

¹⁷⁹ Arhiv VII, mikrofilm NAV-N-T-315, r. 2271, s. 1475—9.

u Sarajevu uspostavi vezu sa Vrhovnim štabom i dobije naređenje za dalji pokret i zadatak.¹⁸⁰

Tako se desilo da je kurir Vrhovnog štaba, koji je 1. aprila izjutra krenuo iz Sarajeva motociklom u pratnji nemačkog podoficira i vojnika, preko Sokoca i Han-Pijeska, u pravcu Vlasenice, u stvari otišao u pogrešnom pravcu. On je istog dana stigao u Sekoviće i Titovo, Rankovićevo i Žujovićevo pismo za Isu Jovanovića predao Brani Saviću, političkom komesaru Birčanskog NOP odreda. Pismo dakle, sticajem prilika, nije bilo uručeno onima kojima je bilo namenjeno.

Velebitova poseta Glavnom štabu Bosne i Hercegovine

I plan o Velebitovom odlasku u Zagreb se poremetio. Kako su tog istog dana (31. marta) delovi 6. istoebenbosanske brigade (koja se, kao što je rečeno, nije nalazila u Birču, već severoistočno od Sarajeva, gde je stigla na putu za Igman, kamo je trebalo da se prebaci na osnovu već zastarelog, događajima prevaziđenog, naređenja Vrhovnog štaba) uništili u selu Srednjem pilanu koja je radila za Nemce i kod Stubline vodili borbu sa jednom nemačkom jedinicom, to je iz Štaba 718. nemačke divizije zatraženo od Velebita da ode u taj rejon i partizanskom štabu prenese naređenje da, u duhu direktiva koje ima od Vrhovnog štaba, obustavi napade na nemačke jedinice i privredne objekte.

Velebit je prihvatio molbu Nemaca i 1. aprila izjutra krenuo je automobilom, u pratnji jednog nemačkog oficira i vlasnika pilane, za Srednje. Njegovo putovanje je budio rizično, jer nije znao gde će i na koga naići i da li će mu se verovati ukoliko srećno stigne do neke partizanske jedinice. Za razliku od ranijih prelazaka preko „linije fronta“, koji su bili dogovoreni i utanačeni, ovaj prelazak je nosio puno meizvesnosti. Iza sela Ljubine Velebit i njegovi pratioci su nastavili put pešice po uskotračnoj pruzi i posle nekoliko kilometara hoda začuli su pucnjavu. Kako se Velebit seca, na jednom proširenju doline naišli su na grupu partizana

¹⁸⁰ „Petnaesta majevačka brigada“, Vojnoizdavački zavod, Beograd, 1979, str. 120.

kao im da imam poruku za njihovu komandu i tražio da me dovedu do nje. Oni su zahtevali od nas da požurimo, jer su utvrdili da ih Nemci gone i prate u stopu. Posle kraćeg marša u istoj dolini došli smo do jedne kuće u kojoj je bio štab. Ja sam se predstavio drugovima koje nisam poznavao".

Velebitov dolazak u selo Nišiće, u Stab 6. istoenobosanske brigade (sa kojim su se nalazili i sekretar Pokrajinskog komiteta KPJ za BiH Isa Jovanović i član tog Komiteta Uglješa Danilović) zabeležio je u svom dnevniku zamenik političkog komesara 1. bataljona 6. brigade Dane Olbina. Pod 1. aprilom u dnevniku stoji sledeće:

„Kada smo prelazili prugu kod spaljene Ćorovića pilane. . . ugledasmo čovjeka koji nam se odozgo približavao. Bio je u plavom smučarskom odijelu, na kačketu je imao petokraku zvijezdu, nosio je naočare. Kada nam je prišao na nekoliko koraka, nepoznati nas pozdravi pesnicom i reče „Smrt fašizmu!“

(. . .)

Reče nam da je delegat Vrhovnog štaba Narodnooslobodilačke vojske za razmjenu zarobljenika i da će sada stići dva čovjeka: jedan u njemačkoj oficirskoj uniformi, a drugi u građanskom odijelu, koji nose bijelu zastavu. . . Delegat nam reče da treba da prenesemo naređenje Vrhovnog štaba Stabu naše brigade, jer se večeras mora vratiti u Sarajevo, odakle će avionom u Zagreb. . . Umorni i znojni stigismo u selo Nišiće. Delegat je ljut na nas. Ništa za to. Mi smo izvršili svoju dužnost, a drugovi iz Pokrajinskog komiteta i Štaba brigade neka ocijene da li je tačno ono o čemu ovaj čovjek govori."¹⁸¹

U Stabu brigade Velebit je, razumljivo, bio primljen sa nepoverenjem, jer ga niko nije poznavao, a kod sebe nije imao nikakav dokument, punomoćje ili pismo overeno pečatom Vrhovnog štaba. Nepoverenje je bilo tim veće jer ono što je preneo kao naređenje Vrhovnog štaba bilo je gotovo nezamislivo: da brigada treba da krene u novom pravcu, preko (komunikacije Sarajevo—Višegrad i stigne u Sandžak i da, uz to, ne vrši nikakve akcije protiv nemačkih jedinica, niti diverzije na neprijateljske saobraćajne i druge objekte! Ve-

¹⁸¹ Dane Olbina, „Ratni dani“, Sarajevo, 1972, str. 37—9.

lebitu je bilo potrebno dosta upornog objašnjavanja i „legitimisanja“, dok su se Jovanović, Danilović i članovi Štaba brigade uverili da je on zaista došao iz Vrhovnog štaba.

O Velebitovom dolasku u Stab 6. istoenobosanske brigade i o direktivama koje je, kao delegat Vrhovnog štaba, preneo, Uglješa Danilović je u svom dnevniku zapisao:

„1. aprila 1943. — Nišić

(. . .) Došao delegat Vrhovnog štaba za razmjenu zarobljenika u pratnji dvojice Nijemaca — jednog njemačkog kapetana i jednog civila. On nam ispriča stvari u koje u prvi mah nismo povjerovali. Pošto nam je naveo mnoge detalje čime je potvrdio svoj identitet, povjerovali smo onome" što nam je ispričao. Radi se o jednoj bitnoj promjeni taktike, ali o tome ću poslije pisati kad za to bude vrijeme. On nas je istovremeno izvjesilo o slijedećem: pošao je kurir od Vrhovnog štaba sa naređenjem za nas (reč je o kuriru Gruji Sokniću i pismu koje su Tito, Ranković i Zujović uputili Isi Jovanoviću — prim. M. L.). Kurir je pošao jutros u 6 sati u pratnji dvojice Nijemaca motorom za Sekoviće. Drug nam je ispričao ukratko sadržaj naređenja. Sesta brigada treba da pođe pravcem Čajniča, prelazeći Drinu između Međeđe i Goražda, sa zadatkom da udari u bok (četničkih i italijanskih snaga — prim. M. L.).

Odmah je naređeno da se spremi jedna četa koja će rano ujutro krenuti za Sekoviće koja će donijeti naređenje. Napominjem da je ovaj kurir išao ovim putem (na nemačkom motociklu i u pratnji nemačkih vojnika — prim. M. L.) tako što je iskoristio pregovore s Nijemcima za razmjenu zarobljenika. Jedna je četa odmah poslata za Kalauzoviće za hvatanje veze sa Grupom udarnih bataljona (reč je o bataljonima Majevičkog odreda — prim. M. L.). Njima je naređeno da obustave pokret koji im je dat po planu (reč je o pokretu preko Igmana — prim. M. L.). Zakazali smo da se sutra u 10 sati održi sastanak u Rakovoj Nozi. Drug sa Nijem-

cima odmah je krenuo nazad preko Srednjeg za Sarajevo. Data im je jedna četa za pratnju."¹⁸²

Velebitovog dolaska u Nišiće („stigao je jedan civil sa petokrakom zvijezdom na kapi") i objašnjenja sećaju se i neki članovi Štaba brigade. Rudi Petovar i Miloš Zekić su o tome napisali sledeće: „Velebit nam je podrobno izneo situaciju: (. . .) Sada je osnovni zadatak: razbiti preostale četničke formacije na Drini koje se još drže posredstvom Italijana i na prostoriji Kalinovik—Pljevlja—Crna Gora stvoriti uslove za predah i odmor našim izmorenim divizijama, a posebno uslove za liječenje većeg broja ranjenika i oboljelih od tifusa".¹⁸³

Objašnjenja o „bitnoj promjeni taktike", odnosno o pregovorima koji se vode sa Nemicima o privremenoj obustavi neprijateljstava, koja je Velebit dao, prihvaćena su sa dosta rezerve. Njih Danilović nije uneo u dnevnik. Zašto to nije učinio, objasnio je u pismu koje je, kako stoji u Dedijerovoj knjizi „Novi prilozi za biografiju Josipa Broza Tita", uputio Dedijeru 15. novembra 1972. godine.¹⁸⁴ U njemu se o tome kaže sledeće: „(. . .) U bilješci od 1. aprila nisam naveo jasno i određeno što nam je to Velebit rekao, nego sam to kamuflirao rečenicom: ‚Radi se o jednoj bitnoj promjeni taktike'. Tako sam postupio iz razloga konspiracije, iz bojazni da mi ‚Dnevnik' ne padne u ruke neprijatelju, ali tako sam postupio i iz drugog razloga, što još nisam bio uvjeren da je tačno ono što nam je Vlatko rekao. Iz svega bi se moglo izvesti zaključak da je Vlatko zaista govorio nešto u smislu primirja. A o čemu se zapravo radilo, vidi se jasno i nedvosmisleno iz Titovih riječi koje sam zabilježio odmah poslije razgovora".

Nepoverenje Danilovića i ostalih istočnobosanskih partijskih i vojnih rukovodilaca koji su prisustvovali razgovoru sa Velebitom nestalo je kada su, deset dana kasnije, od Tita (kod koga su, u selo Govzu, stigli 10. aprila) dobila objašnjenja koje je Danilović ovako zapisao:

¹⁸² Citirani izvod iz Danilovićeveog dnevnika objavljen je u Dedijerovim „Prilozima...", str. 809.

¹⁸³ R. Petovar i M. Zekić, „Sesta istočnobosanska i 15. majevačka brigada", Zbornik „Neretva", knj. 1, 1965, str. 325—6.

¹⁸⁴ V. Dedijer, cit. delo, str. 810.

„Dao nam je (Tito — prim. M. L.) pravilno tumačenje onoga što nam je Vlatko ispričao u Nišiću. Tu se ne radi ni o kakvom primirju nego samo o obustavljanju napada na jednog neprijatelja dok se obračunamo sa drugim. Četnici su za sada najopasniji neprijatelj s obzirom na sutrašnjicu. Naročito ako dođe do iskravanja saveznika na Balkan kad ‚jugoslovenska vlada‘ u Londonu može pokušati da iskoristi situaciju da bi pobrala plodove naše borbe. Mi dosad nismo koristili taktiku korištenja suprotnosti neprijatelja, a to treba da se čini.“¹⁸⁵

Iako su naređenje Vrhovnog štaba o upućivanju istočnobosanskih jedinica ka Sandžaku primili sa izvesnom dozom sumnjičavosti, članovi Pokrajinskog komiteta i Glavnog štaba BiH, te štabova 6. istočnobosanske i 15. majevačke brigade (koja je tih dana formirana od Grupe majevičkih bataljona), odlučili su da ga izvrše. Najpre su upućeni kuriri sa izveštajem za Vrhovni štab, koji se, kako ih je Velebit obavestio najazio u selu Drače, između Kalinovika i Foče. Obe brigade su odmah krenule, sa Romanije preko Glasinca i približile se komunikaciji Sarajevo—Višegrad. Na sastanku, koji su 6. aprila održali članovi Pokrajinskog komiteta i pomenutih štabova, odlučeno je da se odustane od pokreta preko Drine prema Čajniču, odnosno o prelasku reke između Gorazda i Ustiprače, jer je ocenjeno da za forsiranje tako velike reke nema tehničkih mogućnosti, a nije se raspolagalo ni podacima o neprijateljskim snagama u tom rejonu. Doneta je, stoga, odluka da jedinice krenu ka Foči, gde će se spojiti sa Operativnom grupom Vrhovnog štaba.¹⁸⁶

U međuvremenu je i Vrhovni štab doneo odluku da se istočnobosanske jedinice prebace u rejon Foče, izmenivši svoju raniju odluku, onu od 29. marta, kojom je bilo predviđeno da se prebace preko Drine u Sandžak. Da bi ta nova odluka stigla što pre do njihovog štaba, Tito je 7. aprila uputio Izvršnom komitetu Kominterne telegram u kome je zamolio da se preko Raddo-stanice „Slobodna Jugoslavija“ objavi sledeća poruka za Isu Jovanovića i Uglješiu Danilovića, računajući da oni slušaju emisije te Radio-stanice: „Ku-

¹⁸⁵ Izvod u Arhivu VII (neregistrovano).

¹⁸⁶ Zbornik, tom IV, knj. 12, str. 355.

riru druga Ise i Čokalije (U. Đanilovića — prim. M. L.) stigli u naš Stab. Isa i Čokalija takođe moraju sa svim svojim drugovima što prije doći k nama ovim istim putem, (kojim su stigli kuriri — prim. M. L.), a ne kako smo ranije odredili".¹⁸⁷

U toku noći između 6. i 7. aprila istočnobosanske jedinice su kod sela Sudića i Varošišta prešle nabujalu Praču i na Hranjenu zarobile domobransku posadu od 24 vojnika i dva oficira. U međuvremenu je drumom iz pravca Sarajeva naišla nemačka motorizovana kolona na koju je izvršen napad: uništena su 4 kamiona i 3 motocikla, ubijena su dva i ranjena dva vojnika, a zarobljeni jedan oficir i sedam vojnika. Oficir je protestovao zbog tog napada partizana, tvrdeći da između njih i partizana postoji primirje.¹⁸⁸ Igrom slučaja bio je to onaj isti oficir koji je bio u Štabu 717. nemačke divizije u Gornjem Vakufu kada je delegacija Vrhovnog štaba tamo vodila razgovore i koji je 14. marta čestitao lično Koči Popoviću rođendan. On se, kako se Popović seća, pozivao na „brigadiru Popovića" i tražio da bude njemu priveden. Njegovom zahtevu je udovoljeno, te su on i ostali zarobljenici bili pušteni.

Napad na ovu kolonu pripadnika Feldžandarmerije dz sastava 717. divizije, koja se upravo tih dana prebacivala na prostor Sarajevo—Višegrad, izvršile su jedinice kojima očigledno nije bilo preneto naređenje da se Nemci ne napadaju.

Posle ovog sukoba sa nemačkom kolonom, istočnobosanske jedinice su nastavile pokret ka Drini, koju su, upravo tada, kod Ustikoline forsirale jedinice 1. proleterske divizije. Tu su se, u blizini Ustikoline, 6. istočnobosanska i 15. majevečka brigada spojile sa Operativnom grupom Vrhovnog štaba. Istočnobosanski rukovodioci (Isa Jovanović, Uglješić Danilović i članovi štabova obe brigade — ukupno ih je bilo deseterica) stigli su 10. aprila u selo Govžu, u Vrhovni štab. Tu im se priključio i Avdo Humo, koji je još početkom marta stigao iz istočne Bosne u Vrhovni štab.¹⁸⁹ Kako je Tito trenutno bio odsutan, primili su ih Ranković i Zujović. Oba-

¹⁸⁷ J. B. Tito, *Sabrana djela*. knj. 14, str. 228.

¹⁸⁸ „Petnaesta majevačka brigada", str. 121—3, 149, 173, 176; R. Petovar i S. Trikić, „Šesta proleterska istočnobosanska brigada", Beograd, 1982, str. 264; *Zbornik*, tom IV, knj. 12, dok. br. 162, str. 355—6.

¹⁸⁹ A. Humo, „Moja generacija", Sarajevo, 1984, str. 817.

veštavajući o njihovom dolasku, zamenik načelnika Vrhovnog štaba Velimir Terzić je Titu napisao sledeće:

„Stigli su drugovi (Iso) iz VI i Majevičke brigade. Njihove brigade ovde jake su po 600 boraca jer su ostavile po jedan bataljon na svom terenu. Dobro su odeveni, prilično naoružani i zdravi — većinom omladina. Drug Vlatko je bio prinuđen da na molbu Nemaca interveniše, zbog napada ovih brigada na neka nemačka uporišta — pišane, koje su naši zapalili i uništili. Izgleda da su se Švabe bili dobro uplašili — čim su angažovali Vlatka da interveniše. Zaista Vlatko je bio došao sa jednim nemačkim oficirom u Štab VI brigade i sa drugovima razjasnio te naše odnose i objasnio situaciju. O tome će vam drug Iso detaljno referisati.”¹⁹⁰

Pošto se predveče vratio sa položaja, Tito je primio istočno-bosanske rukovodioce. O tom susretu je nekoliko dana kasnije, 16. aprila, Danilović zapisao u svom dnevniku (pored dela koji smo već citirali, a koji se odnosi na tumačenje „bitne promene taktike“, o čemu im je Velebit u Nišiću govorio):

„Desetog ov. mj. stigli smo konačno do Vrhovnog štaba. .. U Vrhovni štab nas je stigla cijela ekipa. Bili smo ja, Iso i štabovi obje brigade. Poslije podne smo proveli kod drugova Marka i Crnog (Rankovića i Zujovića — prim. M. L.), a naveče smo bili kod Starog (Tita — prim. M. L.). Naš izvještaj je bio kratak i više u formi razgovora, jer je pismeni izvještaj stigao prije nas. Naš vojnički rad je odobren i nije nam se ništa zamjerilo. Stari nam je samo primjetio u pogledu našeg nedolaska na Igman. Raspitivao se za stanje i prilike na našem dosadašnjem terenu. Dao nam je pravilno tumačenje onoga što nam je Vlatko ispričao u Nišdću... Za akciju naših jedinica na Hranjenu rekao je da je sasvim pravilna. Ovo posljednje naročito nas je golicalo i strahovali smo da nismo napravili grešku. Stari nam je rekao da će Bosanski korpus prebaciti dvije brigade na teren istočne Bosne. Ove dvije brigade, Sesta i Majevička, privremeno će vršiti obezbjeđenje

¹⁸⁰ Arhiv VII, k. 9A, reg. br. 48—2.

slobodne teritorije, a poslije će ići u ofanzivne operacije."

Tito je, dakle, odobrio napad koji su istočnobosanske jedinice izvršile dva dana ranije na nemačku kolonu na Hranjenu. Bilo je to sasvim razumljivo: naređenje o nepreduzimanju akcija protiv nemačkih jedinica, koje im je Velebit preneo deset dana ranije, bilo je već prevaziđeno. Operativna grupa je uspešno izvršila glavni zadatak: forsiranjem Neretve i prodorom u severnu Hercegovinu i jugoistočnu Bosnu, te daljim nastupanjem preko Drine i Pive ka Sandžaku i Cmoj Gori, razbila je glavne četničke snage i izašla iz teške situacije u kojoj se krajem februara i prvih dana marta našla u Prozorskoj kotlini i u dolinama Rame i Neretve. Više nije bilo razloga za „taktiziranje“, za nastavljanje sa pokušajima da se Nemci „neutraliziraju“, jer su bile prebrođene sve one opasnosti i teškoće zbog kojih se Vrhovni štab i bio odlučio da stupi u pregovore sa Nemcima. Borbe sa Nemcima, koje se u stvari i nisu prekidale, nastavljale su se, a ubrzo će, već sredinom narednog meseca, dostići takve razmere i toliku žestinu kakve dotad nisu imale.

Tako se Velebitova misija u istočnoj Bosni, iako neplanirana, završila uspešno. Zahvaljujući njoj, u sastav Operativne grupe Vrhovnog štaba, već dosta iznurene, stigle su dve istočnobosanske brigade, sastavljene od prekaljenog ljudstva, čime je ta grupa bila znatno ojačana.

Velebitov treći boravak u Zagrebu i njegova misija u Slavoniji

Nakon uspešno obavljenog zadatka u selu Nišići, gde je Pokrajinskom komitetu KPJ za BiH i Stabu 6. istočnobosanske brigade preneo Titovo naređenje o upućivanju 6. d Majevičke brigade u sastav Operativne grupe, Velebit se istog dana, 1. aprila uveče, vratio u Sarajevo, odakle je narednog dana otputovao za Zagreb.

U Zagrebu se Velebit zadržao nekoliko dana. Ovoga puta kako se seća — nije bio smešten u sedištu nemačke Feldkomandature u Gajevoj ulici, već u hotelu „Central“,

blizu železničke stanice. Za vreme relativno dugog zadržavanja u Zagrebu (sedam ili osam dana) kontaktirao je samo sa inženjerom Otom i nekolicinom nemačkih oficira. Tražio je da se razmena zarobljenika nastavi i da Nemci izruče obećanih 20 uhapšenih pripadnika NOP-a, koje su ostali „dužni“ za oslobođene nemačke vojnike i privredne stručnjake. Obnovio je i zahtev za oslobođenje Herte Haas. Nije, razumljivo, rekao da je reč o Titovoj supruzi. Od Nemaca je dobio uveravanja da će učiniti sve što je u njihovoj moći, mada im ustaške vlasti čine smetnje u pronalaženju i izručenju traženih lica.

Velebit je obavestio nemačke predstavnike da se Vrhovni štab saglasio sa njihovim zahtevima da se obustave napadi partizanskih jedinica i diverzantata na železničku prugu Zagreb—Beograd i da je on dobio ovlašćenje da takvo naređenje prenese partizanskom štabu u Slavoniji. Uostalom, on je o tome već dao obaveštenja i u Stabu 718. divizije u Sarajevu, gde se zadržao na putu za Zagreb, i bio je siguran da su ona bila preneta generalu Horstenauu. Ujedno je rekao da će lizdejstvovati oslobađanje nemačkih zarobljenika, ukoliko se oni budu nalazili u partizanskom zarobljeništvu.

Nemcima je i te kako bilo stalo do toga da slavonski partizani prekinu dejstva na toj važnoj saobraćajnici, te su omogućili Velebitu da dođe do partizanskih jedinica u regionu Psunja*. Snabdeven nemačkim vojnim ispravama u pratnji inženjera Ota i jednog podoficira, Velebit je 9. aprila prevežen automobilom do Pakraca, gde je dobio obaveštenje da se nedaleko, u pravcu Bučja, vode borbe sa partizanima. Sa svojim pratiocima, produžio je put prema položaju koji su držale jedinice domobranskog 4. gorskog zdruga. Komandant, zdruga, kako se Velebit seća, nije hteo da mu pomogne da se poveže sa partizanskim jedinicama, jer je bio gnevao što je njegova jedinica prethodne noći pretrpela velike gubitke. Radilo se o borbama koje su jedinice 12. i 17. slavonske brigade 4. slavonske divizije NOVJ vodile 8. aprila kod Bučja sa domobranskim zdrugom, nanevši mu gubitke od 42 mrtva i 60 ranjenih domobrana. Na intervenciju nemačkih pratilaca, domobranski oficir je pristao da se po jednom seljaku, taocu, uputi partizanskoj komandi pismo kojim bi se tražilo da se utanači vreme i mesto gde bi se delegat Vrhovnog štaba povezao sa partizanima. Velebit je napisao pismo i, u očekivanju odgovora, vratio se u Pakrac.

Naredna tri dana odgovor nije stizao i postojala je opravdana sumnja da Velebitovo pismo nije ni bilo uručeno partizanskom štabu. Pošto je morao da obavi dobijeni zadatak, Velebit je 13. aprila krenuo sam automobilom prema Bučju. Od mesta gde su se nalazili prednji domobranski položaji nastavio je put pešice i ubrzo je naišao na partizansku patrolu koja ga je, posle dužeg pešačenja, dovela u Stab 3. operativne zone Hrvatske. U Štabu zone (komandant Vinko Antić, politički komesar Duško Brkić) Velebita, koji se predstavio kao Vladimir Petrović, niko nije poznao, tako da su ga, razumljivo, primili sa nepoverenjem. On ih je uveravao da je delegat Vrhovnog štaba i da Stabu zone nosi važnu poruku i naređenje Vrhovnog štaba. Prema Velebitovom sećanju, on se pozivao na Marjana Stilinovića, sa kojim je u toku protekle godine bio u Vrhovnom štabu. Kada je Stilmović došao u Stab, potvrdio je da poznaje Vlatka i da ga treba primiti sa poverenjem. Velebit se pozivao i na Radojicu Nenezića, koji se do avgusta 1942. godine, kada je bio upućen u Slavoniju, nalazio pri Vrhovnom štabu i poznao Velebita (samo kao Vlatka).

Velebit je članovima Štaba objasnio svoju misiju i preneo im poruku Vrhovnog štaba.

„Poruka se sastojala u tome” — seća se on svog izlaganja — „da smo započeli pregovore oko razmene zarobljenika, kao i za privremeno obustavljanje ofanzivnih akcija protiv nemačkih trupa, a naročito protiv glavne komunikacije Zagreb—Beograd. Zamolio sam drugove da mi predaju zarobljenike, ukoliko ih imaju, i da se pridržavaju uputstava koja sam im preneo. Rekao sam im takođe da će im daljnje direktive biti saopštene preko Radio-stanice ‚Slobodna Jugoslavija’.”

Štab 3. operativne zone Hrvatske je odmah pristupio izvršenju naređenja Vrhovnog štaba, obavestivši o tome potčinjene štabove. Još istog dana, 13. aprila, Stab 4. divizije je o dolasku delegata Vrhovnog štaba obavestio štabove 12, 16, 17. i 18. brigade sledećim dopisom: „U povjerenju vam saopštavamo da je ovdje jedan drug iz Vrhovnog štaba koji je donio osobite direktive za daljnji rad naše Divizije. To je drug Vlatko koji pozna druga Radojicu (Nenezića, komandanta 17. brigade — prim. M. L.), a sigurno i ovaj njega. Ovo treba da ostane u najvećoj konspiraciji, štapska tajna”.¹⁹¹

¹⁹¹ Arhiv VII, k. 907, reg. br. 11/2.

Sledećeg dana Stab 4. divizije je štabovima svojih brigada uputio naređenje u kojem je pod tačkom 5. stajalo sledeće:

„Odmah po prijemu ovog naređenja treba da sve brigade povuku sve svoje diverzantske grupe u sastav svojih brigada i da im smjesta narede da od danas ne vrše diverzije na prugama, a osobito ne na pruzi Beograd—Zagreb. Isto tako svi štabovi brigada koji imaju najbliže veze sa drugim raznim diverzantskim grupama van njihove brigade treba da te grupe upoznaju s ovim naređenjem koje bazira na naređenju Vrhovnog štaba.”¹⁹²

Da bi se istakao značaj ovog naređenja, ovaj deo teksta (tačka 5), za razliku od ostalog, bio je otkucan velikim slovima.

Istog dana je upućeno naređenje i štabovima 1. i 2. odreda da narede svim svojim diverzantima „da do daljnjeg ne vrše nikakve diverzije na prugama, odnosno vlakovima”, uz napomenu da će „objašnjenje dobiti naknadno preko političkog komesara”, a da se za sada preduzimaju samo akcije ekonomskog karaktera i vrši šira mobilizacija novih boraca. U naređenju je posebno naglašeno da se zabranjuje likvidacija nemačkih zarobljenika i pripadnika nemačke narodne skupine (tzv. „kulturbundovaca”) i da se isti moraju upućivati u komande područja, „pošto postoji mogućnost zamjene za naše druge”.¹⁹³

Naređenje Vrhovnog štaba bilo je u Slavoniji snrovedeno u život, o čemu je Stab 4. divizije u svom 20-todnevnom operativnom izveštaju (za vreme od 16. aprila do 5. maja) obavestio Glavni štab Hrvatske. U delu izveštaja u kome se govori o „radu naših jedinica u općim crtama” stajalo je: „Poslije 16. IV naše jedinice nisu imale nikakvih akcija. Ovo je u vezi s razgovorima koje smo imali s drugom Vlatkom koji je došao iz Vrhovnog štaba”.¹⁹⁴

O dolasku delegata Vrhovnog štaba i o direktivama za obustavljanje vojnih akcija na železničkoj pruzi Zagreb—

¹⁹² Isto, reg. br. 12/2.

¹⁹³ Historijski institut Slavonije: Grada za Historiju NOP-a u Slavoniji, knj. 5, Slavonski Brod, 1966, str. 90.

¹⁹⁴ Arhiv VII, k. 907, reg. br. 46—4.

Beograd, koje je on izdao u ime Vrhovnog štaba, Štab 3. operativne zone je u svom pismu od 19. aprila obavestio Glavni štab Hrvatske, tražeći „hitno obaveštenje“. „Nazad šest dana“, pisao je politički komesar zone (komandant zone je bio odsutan, jer je već bio otišao u Glavni štab na referisanje), „došao je delegat od Vrhovnog štaba, drug Vladimir Petrović Vlatko, koji nam je dao neke direktive od strane Vrhovnog štaba a koje će Vam iznijeti drug komandant, pa Vas molimo da nas o tome hitno obavijestite“.¹⁹⁵ U drugom izveštaju Štab zone je izvestio da „smo za sada prestali sa napadima i čišćenjem iz razloga koji ćete vidjeti iz posebnog izvještaja“. I Oblasni komitet KP Hrvatske za Slavoniju je smatrao za potrebno da upozna Centralni komitet KP Hrvatske o ovom događaju. „Kod nas je bio drug Velebit (samo se u ovom dokumentu spominje pravo prezime, što navodi na zaključak da je Stilinović „odao“ pravo prezime samo Oblasnom komitetu — prim. M. L.) i dao nam je neke direktive za koje mislimo da ih vi poznate“.¹⁹⁶

Obaveštenje o misiji delegata Vrhovnog štaba u Slavoniji stiglo je u Glavni štab Hrvatske sa znatnim zakašnjenjem, prvih dana maja. Neizvesno je od koga je najpre dobijeno: od komandanta zone ili iz pisma političkog komesara zone.

Vesti o naređenju Vrhovnog štaba da se obustave napadi na nemačke komunikacije primljene su i u Glavnom štabu Hrvatske sa dosta nepoverenja i sumnjičavosti, tim više što ličnost navodnog delegata Vrhovnog štaba pod imenom Vladimira Petrovića nikome nije bila poznata. Stoga je odlučeno da se od Vrhovnog štaba zatraži objašnjenje. U telegramu koji je 5. maja iz Glavnog štaba Hrvatske upućen Vrhovnom štabu stajalo je sledeće:

„Dana 13. aprila došao u Štab naše 3. operativne zone neki Vladimir Petrović, navodno Vaš delegat. On (je) odredio da (se) privremeno prestane s ofanzivnim akcijama i to vrijeme upotrebi za odmor. Zabranio (je) diverzije na prugama i napade na uporišta. Divizija (je) trebala krenuti u istočnu Bosnu prema navodno datim naređenjima preko „Slobodne Jugoslavije“. Mo-

¹⁹⁵ Historijski institut Slavonije, citirano, str. 132; Arhiv VII, k. 6-1, reg. br. 11—1; 12—1.

¹⁹⁶ Isto, str. 140.

limo izvestite o pravom stanju stvari, a ukoliko ne odgovara istini hitno javite preko 'Slobodne Jugoslavije' Stabu operativne zone da niste nikog slali i što treba da rade.. ."197

Tri dana kasnije, 8. maja, Glavni štab Hrvatske je ponovo od Vrhovnog štaba tražio „obaveštenje o Petroviću“, kako bi mogao izvestiti Stab 3. operativne zone da li je zaista reč o delegatu Vrhovnog štaba.¹⁹⁸

Cim je dobio prvi telegram, Tito je 7. maja iz sela Donje Kruševo, na Pivi, odgovorio Glavnom štabu Hrvatske, potvrdivši da je u Slavoniji zaista boravio delegat Vrhovnog štaba i da je slavonskom štabu preneo njegova naređenja. Tekst Titovog telegrama je glasio:

„Petrović zaista bio u Slavoniji za vrijeme razmjene zarobljenika u vrijeme velikih bojeva kod Konjica i Kalinovika. Napad na prugu bilo riješno privremeno obustaviti u slučaju prebacivanja Slavonske divizije u Bosnu u vezi sa njemačko-ustaškom, ofanzivom u Slavoniji (odnosi se na ofanzivu 'Braun' koju su nemačke i ustaške trupe izvodile od 20. marta do 7. aprila 1943. u cilju uništenja 4. slavonske divizije — prim. M. L.) ili zbog vojnih potreba u Bosni. On ugovorio znake sa drugovima u Stabu 3. operativne zone preko 'Slobodne Jugoslavije'. Akcije na prugu moraju se svim silama nastaviti i o tome ćemo odmah izdati naređenje preko 'Slobodne Jugoslavije'... Glavna bitka se vodi sada ovdje radi uništenja Dražine vojske.. ."199

Velebitov povratak u Vrhovni štab

U Stabu 3. operativne zone Hrvatske Velebit se nije dugo zadržao. Već 14 aprila, drugog dana boravka, upućen je sa kurirom u Stab 17. slavonske brigade da bi preuzeo zarobljenog nemačkog lekara — Folksdojčera. U štabu se

¹⁹⁷ Arhiv VII, k. 6-1, reg. br. 11/1.

¹⁹⁸ Arhiv VII, k. 6-1, reg. br. 12/1.

¹⁹⁹ Josip Broz Tito, *Sabrana djela*, tom 15, str. 84.

Velebit susreo sa komandantom brigade Radojicom Nenezićem, koga je poznavao, dok se Nenezdč pre upućivanja u Slavoniju avgusta 1941, nalazio u Pratećoj četi Vrhovnog štaba. Sa nemačkim lekarom Velebit je tek narednog dana stigao u Pakrac, pošto je prethodnu noć proveo u jednoj napuštenoj štali, a zatim se, bez smetnji, vratio u Zagreb.

U Zagrebu, u kome se zadržao još tri-četiri dana, Velebit je bio primljen od generala Horstenaua, koga je upoznao sa rezultatom svoje misije u Slavoniji i porukama koje je preneo tamošnjem partizanskom štabu. Ne seća se, kako kaže, da li su tom prilikom vodili još kakve razgovore. Sigurno je, međutim, da je bilo reči o razmeni zarobljenika, odnosno o oslobađanju nekolicine uhapšenih pripadnika NOP-a koje su Nemci bili dužni da izruče partizanima. Za vreme Velebitovog odsustvovanja iz Zagreba Nemci su saznali da se u ustaškom zatvoru u Petrinjskoj ulici nalazi tražena Herta Haas, preuzeli je i doveli u svoju Feldkommandaturu, gde se sreća sa Velebitom. Tog susreta se Velebit ovako seća:

„Na hodniku nemačke Feldkomandature sreo sam drugaricu Hertu koja nije htela da sa mnom razgovara kad sam joj se približio. Ona nije mogla da shvati kako se ja slobodno krećem sa Nemcima i mislila je da sam je izdao i da je moj posao da je identifikiram. Koštalo me je dosta napora da joj objasnim pravo stanje stvari. Bila je vrlo slaba i iscrpljena. U zatvoru je pokušala da izvrši samoubistvo sekući vene na rukama.”

Sa Hertom Haas i Hansom Otom Velebit je 19. aprila krenuo vozom iz Zagreba za Sarajevo. Noćili su u Slavonskom Brodu, a sutradan su produžili putovanje i stigli u Sarajevo, gde su njih dvoje bili smešteni u kasarni Feldkomandature. Trebalo je da tu, prema dogovoru, nemačke vlasti predaju Velebitu izvestan broj zatvorenika koje su ostali dužni u razmeni izvršenoj prethodnog meseca. Do toga, međutim, nije došlo, jer su se, navodno, kako se Herta Haas seća, „drugovi razboleli od tifusa”.²⁰⁰ Dogovaranje oko ove naknadne razmene bilo je razlog što se Velebit za-

²⁰⁰ Izjava Herte Haas (kod autora).

držao u Sarajevu puna tri dana. To je vreme iskoristio da nabavi neki sanitetski materijal. Ne seća se, kako kaže, da je nabavio vakcinu protiv tifusa, ali je zato u jednoj apoteci, čijeg je vlasnika poznao, kupio sve termometre koje je ovaj imao u skladištu.

Tek 23. aprila krenuli su kamionom, na kome je bila istaknuta bela zastava, preko Trnova ka partizanskoj teritoriji. Na prevoju Rogoj, oko 10 km južno od Trnova, na kamion su pripucali partizani i nakon Velebitove intervencije i objašnjenja prekinuli su vatru i prihvatili njega i Haasovu. Pre oprastanja od inženjera Ota, sa kojim je već više od mesec dana bio u kontaktu i vodio razgovore, Velebit se sa njim dogovorio da će mu preko nemačke komande u Trnovu dostaviti „na pregled“ četnički propagandni materijal zaplenjen prilikom zarobljavanja Propagandnog odeljenja četničke Vrhovne komande u borbama za Kalinovik pre mesec dana. Bilo je reči, kako stoji u Otovoj zabelešci koju je napisao za nemačkog poslanika u Zagrebu Kašea, i o utanačavanju „konačnog razgovora sa Titom“.²⁰¹

Nastavljajući put pešice, Velebit i Herta Haas su u toku prepodneva stigli u Govzu, selo između Kalinovika i Foče, u kojem se nalazio Vrhovni štab. Bili su odmah primljeni kod Tita, kome je Velebit podneo izveštaj „o izvršenim zadacima kao i o razgovorima koje je vodio sa generalom Gleise-om i drugim nemačkim oficirima“. O misiji koju je, sticajem prilika, Velebit obavio u istočnoj Bosni, Tito je već bio obavešten od Ise Jovanovića i Ugljene Danilovića, koji su sa 6. istočnobosanskom i Majevičkom brigadom stigli u Vrhovni štab pre 13 dana. Velebit ga je zato detaljnije upoznao sa svojim boravkom u Štabu 3. operativne zone Hrvatske u Slavoniji i o razgovorima koje je vodio u Sarajevu u Štabu 718. nemačke divizije i u Zagrebu sa generalom Horstenauom i drugim nemačkim oficirima.

Velebit je obavestio Tita i o razmeštaju i kretanjima neprijateljskih jedinica — koliko je to mogao ustanoviti. Posebno su bile zanimljive vesti o većim transportima vojske i tenkova železničkom prugom Zagreb—Brod—Beograd. Prema saznanjima do kojih je došao, nemačke trupe

²⁰¹ Arhiv VII, mikrofilm London, br. 588976.

su prevožene prema Turskoj i Siriji, navodno, u veži s predstojećom ofanzivom na Kavkazu. Radilo se, u stvari, 0 prebacivanju nemačkih trupa za Grčku i severnu Afriku. U telegramu od 25. aprila Tito je o tome obavestio Moskvu, napomenuvši da je te podatke doneo „naš provereni drug koji je ovih dana putovao železničkom prugom Zagreb—Brod”.²⁰²

Mada su svi dotadašnji razgovori koje su sa nemačkim predstavnicima vodili delegati Vrhovnog štaba — najpre njih trojica u Gornjem Vakufu, a zatim, dvojica u Sarajevu i Zagrebu i, konačno, sam Velebit, takođe u Sarajevu i Zagrebu — imali kao rezultat samo razmenu zarobljenika i izvesne ustupke partizanske strane (obustava dejstva na železničkoj pruzi Zagreb—Beograd, koja je kratko trajala) i obećanje nemačke strane da će se o predlozima Vrhovnog štaba o obostranoj obustavi neprijateljstava „razmišljati”, trebalo je, kako je Tito zaključio, nastaviti sa održavanjem kontakata i sa daljim razgovorima, pre svega o razmeni zarobljenika. Prošlo je već više od mesec dana kako su nemačke trupe, pošto su izbile na Neretvu, obustavile svoja dejstva, prekinuvši kontakt sa Operativnom grupom divizija i ne ispoljavajući nameru da nastave ofanzivu na levoj obali Neretve.

Na takav razvoj događaja, koji je znatno olakšao položaj Operativne grupe, omogućivši joj nesmetana dejstva protiv četničkih snaga, mogli su uticati, kako je Tito računao, ne proniknuvši u prave razloge prestanka nemačke ofanzive, i pregovori koje su delegati Vrhovnog štaba vodili sa nemačkim komandama. Ta „neutralizacija Nemaca od četnika i Italijana”, kako je Tito u pismu Stabu 1. bosanskog korpusa od 30. marta nazvao prestanak nemačke ofanzive u dolini Neretve, pripisana je upravo tim pregovorima, koje je, ukoliko za njih postoje iole kakvi izgledi, trebalo nastaviti. Tito je, stoga, naredio da se oslobode nemački vojnici koje su 7. aprila zarobili borci istočno-bosanskih jedinica,²⁰³ a pristao je i da se sastane sa inženjerom Otom, sa kojim se već jednom sastao prošlog leta u Glamoču. O tome je, kako je Ot pisao u pomenutoj za belešci za poslanika Kašea, Velebit uputio pismo Otu u

²⁰² J. B. Tito, *Sabrana djela, tom 15, str. 54.*

²⁰³ Arhiv, VII, k. 706, reg. br. 3/1—5.

kome je javljao da bi se taj razgovor mogao održati 10. maja negde između Kalinovika i Foče, zamolivši ga „da do tog termina dovede ostale zarobljenike za razmenu“. Ot je primio još dva pisma — jedno za Horstenaua, a drugo za Kašea, u kome je bilo reči o pregovorima za razmenu 104 zarobljenih domobrana, kojima se nemačke strane treba da rukovodi Ot. „Kad sam primio to pismo“, zapisao je Ot, „pokušao sam da preko Goražda uspostavam vezu s partizanima koji su tada već obrazovali mostobran južno od Foče, što mi nije uspelo zbog četnika koji su tu krstarili. Zato je morao da izostane razgovor sa Titom, odnosno preuzimanje propagandnog materijala (četničkog — orim. M. L.)“.

Uostalom, više to nije imalo nikakvog smisla, ier je za koji dan otpočela nova, još žešća, neprijateljska ofanziva. Jake okupatorske i kvislinške snage (četiri nemačke i tri italijanske divizije, jedna nemačko-bugarska borbena grupa jačine divizije, jedna domobranska brigada i jedan nemački puk za specijalnu upotrebu) peduzeće sredinom maja, uz snažnu podršku avijacije, koncentričan napad na Operativnu grupu divizija NOVJ koja se, na svom stratejskom nastupanju na istok, ka Srbiji, Kosovu i Makedoniji, bila zadržala u severnim oblastima Crne Gore i u zapadnom Sandžaku. I sve računice, pretpostavke i iluzije o „neutralizaciji“ Nemaca, ukoliko su još i postojale, bile su raspršene.